

Joh. van Beverwiick Schat der gesontheydt

<https://hdl.handle.net/1874/202180>

JOH. VAN BEVERVYCKS
INLE Y D I N G E
T O T D E
HOLLANDTSCHE
GENEES-MIDDELEN.

Ofte

Kort Bericht,

*Dat elck Landt ghenoegh heeft, tot onderhoudt van het
Leven, ende de Gesontheydt der Inwoonders.*

T A M S T E R D A M,
Gedruckt in 't laer onses Heeren. 1651.

INLEYDINGE

Tot de

HOLLANDTSCHEGENEES-MIDDELEN.

Het eerste Capittel.

- 1 Dat elck Volck in haer eyghen Landt ghenoegh heeft tot nooddrufte.
- 2 Dat elck Landt versien is met Kruyden voor de Siecken, die aldaer voor-vallen:
- 3 Dat daerom so menigerhande Kruyden hier ende elders in't wildt van selfs voort-komen.
- 4 Dat daerom oock de H. Schrifture alleen gewagh maecte van de Kruyden, die in 't H. Landt wassen.
- 5 Dat de Grieksche, en Arabische Genees-meesters niet anders en doen; selver oock de Boeven, ende Beesten eenighe weten.
- 6 Dat hierom die op 't Landt is, in de Stadt niet en behoeft te loopen.

Y hebben een goet Spreeck-woordt hier te Lande, Dat Godt niet en laet, of hy salft wederom, ende dat hy een yder kouw geeft, na sijne kleederen, de waerheydt hier van konnen wy in alle Volckeren, ende alderhande Plaetsen aenmercken, in de Oostersche Landen, alwaer de stralen van de Son te heet schijnen, ende de Lichamen schijnen te sullen verbranden, daer werdt de Lucht alle jaers ververicht en verkoelt door het waeyen van koele Winden. In Egypten, daer het niet en regent, loopt de Nijl over, ende 't landt sacht, ende vruchtbaer ghemaectt hebbende, begeeft het water hem wederom binnen sijn palen. *Lucanus* in 't 8. Boeck:

*Terra suis contenta bonis, non indigna mercis,
Aut Iovis, in solo tanta est fiducia Nilo.*

So dat Egypten (gelijck *Seneca* schrijft 4. Nat. 4. 2.) haer eenighe hope op den Nijl stelt, ende na dat hy veel, ofte weynigh overloopt, so is 't Landt schrael, ofte vet. Daerom en behoeven de Huyfluyden aldaer niet eens (ghelijck sy elders dickwils doen) om regen te roepen. *Claudian. Epigr. 6.*

*Felix qui Pharias proscindit vomere terras,
Numina non sperat tenebris condemia caelum,
Nec graviter flantes pluviali frigore cauros
Invocat, aut arcum variata luce rubentem.
Egyptus sine nube ferax, imbresque serenos
Sola tenet, secura poli, non indiga venti,
Gaudet aquis, quas ipsa vehit, Niloque redundat.*

Dat het behouw, ende de welvaert der Egyptenaten is, soude ons bederf wesen, ende derhalven laet Godt de Hemelsche vochtigheydt over ons Landt storten. In't Noorden, daer de Menschen schijnen te sullen van kouw bevriesen, hebben de Inwoonders overvloedt van alderhande Bont, kleederen na haer kouw. Hier te Lande, daer wy naulijcks eenighe Bosschen hebben, ende dienvolghende teghen de Winter niet wel van brandt souden versien wesen, hebben wy de Venen, die ons in overvloedt Turf voort-brenghen. Een ding en so vreemt in andere Landen, dat *Doctor Platerus*, die te Basel twee Kamers vol alderhande vreemdigheden hadde, daer onder mede vertoonde een Turf. *Plinius* schrijft, dat het Landt ongheluckigh is, dat sijn eygen aerde ghenoegh overblijft. Hier van is by de gheestighe Poët *Casper Barlaus* dit taedtsel gemaectt:

*Die quibus in terris pereunt tot rura colonis,
Ipsaque concepto fomite flagrat humus,
Et mox effossi videntur navibus agri,
Naiadesque natant nunc, ubi Vesta stetit ?*

In de Landen, daer gheen Terwe, ofte Rogge en waft, eten sy in plaets van Broodt, Rijst uyt de handt; sommighe backen oock Broodt van Castanien, ofte eenighe voedsame Wortels.

De Sauce van Broodt, en meest alderhande Spijse is het Zout, soo noodigh, dat men acht ons niet dienftiger te zijn, als de Son, ende het Zout (*sol, & sal:*) waerom het van den Griekschten Poët *Homerus*, Goddelijck genoemt wert. Ende de Heere *Christus*, *Matth. 5. 13.* seydt teghens sijne Discipulen, ofte (gelijck Heer *Hugo de Groot*, in sijn Aenmerckingen op die plaets meent) tegen de geloovige Gemeenten, Ghy zijt het Zout der aerden. Want het Zout houdt

houdt goet, ende reynight alles. Mer Zout plachtmen verbondt te maken, (siet hier van den noytgheuoogh-gepresen Ridder *Heinsius*, in sijn beylige Oeffeninge over den Euangelist *Marcus* op 't vijfde Capittel) daer toe voor heyligh selfs oock by de Roovers ghehouden. So plachtmen hier te Lande, om yet te bevestigen, Zout en Broodr te eten. Die dit so nootwendigh Zout in haer Landt niet en hebben, vinden noch al raer, om haer te behelpen, ende yet anders in de plaets te gebruycken. So schrijft de geleerste Romeyn *Varro*, in 't eerste Boeck van de Landt-bouwinghe op 't 7. Cap. dat te sijnen tijde in Vranckrijk by den Rhijn, verscheyde Landen waren, daer noch ghegraven Zout (gelijck eertijds in Zeelandt plach te gheschieden) noch het gemeene Zout uyt het Zee-water gevonden werde, maer dat het volck eenigh hout brande, ende de zoute kolen besichden in plaets van zout. Dan dit moet (na mijn oordeel) verstaen werden, niet dat sy die swarte kolen aten, maer wel het zout, het welck uyt de asche van deselvige met warm water getrocken was; gelijck alle dingen luttel, ofte veel zout in haer hebben, het welck, in het Loogh, uytgewaessent zijnde, op de gront sijnckt, ende vergadert werdt. Ende aldus maken de Apotekers haer zout van Alfen, Cardobenedictus, Wijn-ruyt, ende andere Kruiden.

Eertijds en was niet alleen in Sweden, en Noorwegen: maer oock in alle de Landen, aen dese zyde van den Rhijn, soo vele Wijn niet te krijgen, om den dienst te doen (ghelijck wy lesen in de Verdeelinghe van de Rijcken onder de kinderen van *Charlemagne*) evenwel en vinden wy nergens, dat de Inwoonders aldaer Dorst leden. Want daer den Wijngaert niet wel wassen en wil, om Wijn te gheven, drinckten wat anders, gelijck Appel-dranck, Peer-dranck, en Water, in Normandyen; Ael, in Engeland; Bier, hier te Lande ende elders; ofte eenigh Sap van vruchten, ghelijck in Indyen, ofte eenighen anders toeghemaeckten Dranck, gelijck in Turkyen, daer de Wijn, door Mahomets wet, verboden is. *Diodorus Siculus*, schrijft in 't eerste Boeck van sijn Grieksche Historie, dat *Osiris* eerst den Wijngaert, en den Wijn ghevonden heeft, ende dat daer het landt den Wijngaert niet en wilde aennemen, hy een Dranck leerde maken van *Gerste*, weynigh minder geurs hebbende, als de Wijn selve. Ja men soude hem in nootd met Water wel kunnen behelpen, ghelijck in Vranckrijk, Spaengien, Italien, niet alleen geschiet by het ghemeen volck, en de Vrouwen, maer oock by vele grooten. *Lucretius* heeft dit bevesticht in sijn vierde Boeck:

*Namque Ceres fertur fruges, Liberque liquoris
Vitiigeni laticem mortalibus instituisse:
Cum tamen his posset rebus sine vita manere;
Ut fama est aliquas etiam nunc vivere gentes.*

Hier uyt blijkt nu, datter geen Landt en is, daer de Luyden van selfs niet versien en zijn tegens hitte, ende Koude, tegens honger, ende dorst.

Als onlangs hier van te spreken quam over tafel, seyde daer op een wijs, ende verstandigh Heer, die binnen en buyten 's Landts groote Ampten met lof bekleedt heeft, en noch bekleedt, dat wy van wegen den Koop-handel, niet en souden kunnen missen Gout, noch Silver, die in ons Landt niet voortgebracht en werden. Voorwaer al zijnder weynigh, die geerne souden seggen met de Apostelen, Wy en hebben Gout, noch Silver: soo souden wy evenwel beyde wel kunnen ontberen, gelijcker al van ouden tijden, ende noch huylendaeghs eenighe volckeren sonder deselvighe zijn. De Wet-gever *Iycurgus*, ghelijck *Plutarchus*, en *Justinus* verhalen, heeft het ghebruyck van Gout, ende Silver, als een oorsaek van veel quaets, wech-genomen: soo datter onder die van *Lacedemontyen*, niet van sulcks ghevonden mochte werden, ofte het was strafbaer met de doot. So schrijft oock *Diodorus*, dat het verboden is geweest by de *Baleares*, *Solinus* by de *Sarachen*, ende *Athenasus* by de *Cordisten*. De wijse *Plato* en begeerde Gout noch Silver in sijn Republijk, en den Velt-oversten *Spartacus* in sijn Legher gebracht te hebben.

Multa solent auro saepe subesse mala.

Datmen wil seggen, Dat de Koopmanschap niet en kan gedreven werden sonder Gout oft Silver, als een middel, die in plaets van Waer is, ende als een Maet, en Gewicht, die na de verscheydenheit van de Waer, vermeerdt, en vermindert kan werden, gelijck *Aristoteles* schrijft, 1. *Polit.* en oock dat Gout, ende silver, lichtelijcker mede-ghedraghen kunnen werden, als eenighe grove ende groote dingen.

— auri pondera parva

Exuperant pretio numerosos aris acervos.

Hier teghen sal ick by-brenghen de klachte van *Plinius*, die hy doet in 't beginsel van 't 33. Boeck; Och of het Gout gheheel uyt de werelt konde ghebanen werden, dat van d' alderbeste veracht wert, en gevonden is to: verderf van de Menschen: wat geluckiger eenwe wasser, doen de Waren tegens malckanderen vermangelt wierden, gelijck ten tijde van de *Troyanen*, als uyt *Homerus* blijkt. So meen ick dat de Koopmanschap gevonden is om te leven. Hy verbaelt dat sommige voor Huyden, andere voor Yser, en Slaven, andere voor Koper, ende Beeften, Wijn-kochten, ende dat *Laertes* voor een siffe Maeght een-twintigh Offen gaf. Soo schrijft de Grieksche *Pausanias* in *Laced.* dat het Huys van *Polydorus*, na sijn doot by de Weduwe verkocht is voor Offen. De Rechts-geleerde *Pavlus* heeft mede na *Aristoteles* ghetuyght 18. *Digest.* 1. Dat den Oorspronck van kooppen, ende verkoopen begonnen heeft, van het Mangelen, ende datter gheen onderscheydt en plaegh te wesen tuschen de Waer, ende de Prijs; ende dat een yder na den

noodde van tijdt en saken 't gene hem niet en diende, vermangelde regen wat anders, dat hy van doen hadde: gelijk veelsijts gebeurt, dat, het gene den eenen te kort komt, den anderen ten overen heeft. Hebben de Luyden eertijds aldus kunnen leven, ende wy oock soo plachten te handelen met de Indianen, waerom en souden wy het noch niet kunnen doen? Hoe veel duysenden werdender onder de Koop-luyden verhandelt, sonder Gout ofte Silver te sien? Het selve is noch daggelijcks gebruyckelijck, onder onse Huyfluyden. Ik en wil niet ontkennen, dat om alles te koopen, 't gelt bequaemst is, dewijl men juyft niet hebben en kan, dat een ander begeert; maer ick segghe alleen, dat wy ons by noodt oock sonder gelt souden kunnen behelpen. Ja al vry wat beter sonder het vreemde Silver, en Gout, als sonder inlandts Broot, Boter, en Kaes. Dat werde de Koninck Midas wel ghewaer, als alles (volgens sijnen wensch) wat hy aenrocht in gout veranderde; waer door hy van hunger meende te sterfen. Ja Hoy is dick wils beter. Als in 't leger van Alexander de Groot yemant in de stede van voeragie gelt bracht, soo dede hy dat de Paerden voorwerpen, en die daer van niet eens proevende, soo seyde hy: Waer toe hebben wy dit van doen? En dede den bringer gevangen setten, gelijk Plutarchus in sijn leven verhaelt.

Wt het gene nu gescydt is, kan klaerlijck afgenoemen werden, dat den goeden Godt alle Landen genoegh ghesegent heeft met alles, is 't niet tot overvloet, ten minsten, dat tot onderhout van het leven van nooden was. En also, gelijk de Poët Martialis wel seydt, her Leven niet en bestaet in slechts te leven, maer in gesontheyt te leven; soo heeft oock de goede Godt elck landt sonder twijffel begenadicht met heylsamen Kruyden voor de Onheylen, ende Sieckten, die daer vallen, sonder dat yemandt ghe-nootsaect soude wesen, deselve elders in verre gewesten te gaen soecken. De treffelijcke schrijver Plutarchus verhaelt in 't leven van den grooten Pompeius, hoe deselfde sieck zijnde, ende van alle spijsse walgende, geraden werde door sijnen Genees-mester, om van een Lyster te eten. Ende alsoo dat gevogelte, als buytens tijt zijnde, niet te koop en was, ende een daer op seyde, dat desclvigher genoegh te krijgen waren by Lucullius (een rijk Romeyn van groote weeldigheyt, die selve een Vyver van Zee-wat in de steen-rotsen ontrent Napels, daer 't Zee-water uyt ende in liep, waer van de overblijfsels noch te sien zijn, hadde doen uythouden, soo dat hy den Zee-godt Neptunus selver in de visscherye niet en wilde wijcken, ghelijck Varro van hem schrijft op 't eynde van sijn Boecken de R. R.) die de Lysters het gantsche jaer overhiel; dat Pompeius daer op een vraghende antwoordt gaf: Indien Lucullius niet dertel en was, soude dan Pompeius niet kunnen leven? Ende dat hy daer mede sijnen Genees-mee-

ster bedanckt hebbende, gebruyckten spijsse, die ge-reet ende wel te bekomen was. Op deselfde maniere souden wy oock wel mogen segghen: Indien de gelt-sucht, ofte eer-sucht, om rijck, ende machtigh te werden, de reysen in verre Landen niet en hadden opgebracht, souden wy dan van onse qualen, ende kranckheden ongheneesbaer zijn ghebleven? Voorwaer dewijl den Mensch, door sijn overtre-dinge van Gods gebodt, de doot, ende daer toe ley-dende Sieckte ondeurigh geworden zijnde, door den selven Godt uyt grondeloose barmhertigheyt begenadicht: en begaeft is met behulp-middelen: soo was wel van noodde, dat deselve in elck landt voort-quamen. Wy bevinden dat de Genees-mid-delen, voor algemeene Sieckten, allesints voort-gebracht werden; ende in de landen, daer eygene ende bysondere in swangh gaen, voor deselfde oock by-sondere Kruyden van selfs groeyen. In de heete Landen, daer veel Slanghen zijn, wassen de Spee-ryen, of Kruyt, en het Tegen-gift. West-Indien zijn de Pocken en het Pock-hour eygen. Wy sien dat de Kruyden voor de Blauw-schuyt hier te Lande van selfs in overvloed uyt de Aerde spruyten, dat sy in Italien, alwaer de Sieckte onbekent is, niet en groeyen, en aldaer gheplant zijnde, naeuwlijcks en willen wassen, en qualijck tot het tweede jaer kon-nen over-gehouden werden, volgens het getuygenis van Dr. Johan Prevotius, over weynigh jaren noch Professor tot Padua; daer nochtans Italien alder-bequaemst geoordeelt werdt van Columella, om alderhande vruchten voort te brengen. Soo schrijft oock Bapt. Porta, van Napels, datter vele vreemde Kruyden tot Rom en geset, en gezaeyt waren, maer datse allenckens (ghelijck hier en elders oock be-vonden werdt) afnamen, en gantsch vergingen: om-datse, sonder twijffel, voor de Siecken aldaer zijnde, ondienstigh souden hebben geweest: daer de dien-stige van selfs in 't Wilt voort-komen, ende alle jaer sonder yemants hulpe over-blijven.

3 Daer-en-boven, dewijl de Nature, den besten konstenaer (ghelijck Galenus haer noemt) niet te vergeefs en doet, volgens het getuygenisse van Aristoteles, en de Waerheyt: soo en staet gantsch niet te ghelooven, dat onse Duynen, onse Dijcken, onse Venen, onse Velden, onse Slooten, Grachten, en Poelen te vergeefs, of tot niemands gebruyck van selfs souden voort-bringen, so veel en verscheyde Kruyden, soo veel liefelijcke Bloemen, die met haer verwen, ende konstige veranderingh het ooge verma-ken, met haren reuck, smaeck, ende gedaente merckelijcke teycken van haer krachten aenwijsen. Scheppen wy geneuchte in de Hoven, daer alles gedwonghen wakt, hoe aengenamer behoort ons dien Hof te wesen, in den welcken alles sonder moeyte van selfs uyt de rauwe (gelijck Columella spreeckt) en ongemoeide aerde spruyt? Verwonderen wy ons

over de kracht Gods, die hy in de vremde Kruyden gestort heeft, laet ons meerder verwonderen, ende daer over schuldige danckbaerheyt bewijzen, dat hy ons niet minder daer in gefegent en heeft, als andere. Want door wat reden soude de Nature (dat is Gods werck-tuygh, ghelijck de wijse Plato haer noemt) dewelcke altijd het beste doet, en in 't gene noodigh is, niet en ontbreekt, ghelijck Aristoteles wel seyt, alleen voor het Oosten een goede moeder zijn, om't selfde van alle Genees-middelen tot overvloed te versien, ende andere Landen, als een quade stiefmoeder, van 't gene haer noodigh was, ontbloot te laten, ende door den noot deselvige dwingen, om sulcx uyt een ander werelt te gaen halen?

Hier op seydt Dr. *Primerose*, Françoys Gheneesmeester in Enghelandt: Dat wy wel alledaegh gebruycken *Wijn, Suycker, Peper*, en ander *Kruyden*, die ons van andere Landen moeten toekomen. Dat Godt niet gewilt en heeft, dat elck landt van alles, en altijd soude versien wesen, op dat de menschen onderlinge vrientdschap met malkander souden houden. Dient tot antwoord: Dat ons voorgeven niet en is, *Wijn, Suycker, en Peper*, gantsch uyt het landt te bannen, als in goet gebruyck zijnde; maer alleen, dat deselve ons soo noodigh niet en zijn, of wy souden die wel konnen missen, en wat anders, dat ons eygen landt geeft, in haer plaets besigen, gelijk voor *Wijn, Bier*, in de plaets van *Suycker, Honigh*, voor *Peper, Water-peper*, &c. Die van West-Indien en hebben oock niet bevonden, dat *Paerlen, Gout, en Silver* haer vorderlijck geweest zijn, om in vrientdschap te staen, met vremde volckeren; maer wel dat die Waren haer alleen gestreckt hebben, tot haren deerlijcken ondergangh. Soo dat het Landt, het welck niet en heeft, daer de vremde op loeren, het geluckigste is. Want daer niet te rooven, ofte te halen en valt, wert wel met vrede gelaten, ende heeft geen gevaer van vremdelingen te verwachten.

Cantabat vacuus corum latrone viator.

*Die kruys noch munt heeft in sijn tas,
Past op de stroopers niet een bras;
Want hy, wiens teer-gelt is een niet,
Betaelt den roover met een liedt.*

De Aerde, seyde *Apollonius* (by *Philostr.* 1. 12.) is een gheemeene Moeder voor ons allen, om dat sy rechtveerdigh is. Nu wy weten dat de rechtveerdigheyt mede brengt, een yegelijck het sijne te geven, so en kan dan niet verstaen werden, dat het onse de Indianen toegevoeght soude wesen. Seer wel schrijft *Columella* voor aen in 't 8. Capittel van 't 3. Boeck der Landtbouwinghe: *Indien wy de nature der dingen als met scherpe oogen des verstants wel insien, wy sullen bevinden, dat se ghelijcke wet van vruchtbaerheyde ghesetelt heeft over de groente, als over de menschen, ende*

andere dieren; en dat sy so geen andere landen en volckeren eyghene gaven verleent en heeft, dat sy geveel aan andere diergelijcke soude geweyger hebben. Nu dat sulcks also is, en dat wy niet van doen en hebben, het gene uyt andere Landen te halen is, schijnt selfs uyt 't maecksel, en de scheidigh van de Landen aigenomen te komen werden. Dat deselvige door so wijde Rivieren, soo hooghe Bergen, soo vervaerlijcke Zee, van malkanderen, gelijk als af-gepaelt zijn, wil sulcks anders seggen, als dat elck genoegh voor sijn selven heeft, sonder van nooden te hebben, sulcks met gevaer elders van daen te kriegen? De Visschen swemmen in 't water, de Vogels vlieden in de Lucht; maer de Mensch is (als de ghemelte *Columella* hem noemt) een Aerdt's dier, ende niet geboren, om bekende het verbondt der Naturen, sijn selven te be-geven op de ghenade van de onstuymige Zee, ende gelijk een vremde vogel altijd te dwalen in een onbekende werelt. De Poët *Horatius* klaeght over de vermetele stoutigheyt van den genen, die hem eerst op de woeste Zee met een broos schip heeft derven begheven; ende seydt: Dat den wijsen Godt het Aertrijck van de onvermenighsame Zee te vergeefs afgesneden heeft, als evenwel de godtloose Icheppen over die plas springen.

*Illi robur, & as triplex,
Circa pectus erat, qui fragilem truci
Commisit pelago ratem
Primus, nec timuit precipitem Africum
Decertantem Aquilonibus,
Nec tristes Hyadas, nec rabiem Noti.
Quem mortis timuit gradum,
Qui siccis oculis monstra natantia,
Qui vidit mare turgidum, &
Infames scopulos, Acroceramia?
Nequiquam Deus abscondit
Prudens Oceano dissociabili
Terras: si tamen impie
Non tangenda rates transiliunt vada.*

4. Hoe meenen wy, dat onser aller Vader Adam, was, dadelijck een schip-timmer-man werde, om de Kruyden (van alle dewelcke hem volkomen kennis se gegeven was) tot sijne gesontheidt over Zee te gaen soecken: oft gelooflijcker te wesen, dat hy deselvige overvloedigh in, en ontrent het Paradijs gevonden heeft? Wy en lesen oock nergens, dat de volgende Na-saten van onse eerste Ouders, uyt vergelene legene plaetsen, voor haer leven, kruyden ghaelt hebben, met een schip, dat so veel van de doot was, gelijk *Anacharsis* eertijts seyde, als het vingeren dick is.

is. Het welck wel uytgebeelt is van den Poët *Iuvenalis* in zijn 12. Schimp-dicht:

*I nunc, & ventis animam committe, dolato
Confusus ligno, dignis à morte remotus
Quattuor, aut septem, si sit latissima tada.*

Is dat niet het selfde, dat een ander Poët seyd, *ne moriari mori*, te sterven, om niet te sterven, om 't gevaer van de Siekten te ontkomen, in gevaer van de Zee, het Onweder, en de Roovers te loopen? Daerom en is niet eens te twijfelen, oft die Voor-vaders zijn wel by huys ghebleven, alwaer sy alles tot onderhoudt en gesontheit in overloet hadden. Wy weten uyt Gods woort, dat hy selve om de Heylige salve (waer mede hy den Opper-Priester wilde doen salven) te maken, aen *Moyfes* niet en belaste, buyten 's lands te reysen, om welruyckende Kruyden (waer over wy selve uyt Holland niet een voet behoeven te setten) te gaen halen: maer was te vreden met *Casse*, *Caneel*, *Calmus*, en *Myrre*, alle Drogen, die daer in 't Lant van selfs wassen. De gemelte *Moyfes*, om de bitterheydt van het water van *Mara* wech te nemen, en het selve drinckbaer te maken, fant hy wel Droogisten, of andere na de ander werelt (gelijk wy nu gestadigh doen) in plaetse van de kracht van een boom, die op de kant van de Riviere stont, in 't werck te stellen? De voor-segger *Eliseus* suyverde hy de wateren van *Iericho* met ander middel, als 't welck gemeen, ende in elck huys gebruyckelijck is, te weten, het Zout? Een ander, namelijk *Esaïas*, en heelden hy nier een quaet-aerdige sweringe in den Koningh *Ezechias* met een papgen, alleen van Vijghen, aldaer wassende, gemaect? De jonge *Tobias*, om te ghenese de blindheydt van zijn Vader, had hy anders van doen, als de Gal van een Vilch, die hy uyt de naeste Riviere trock? De *Samaritaen*, een gequetste op den wegh vindende, goot hy yet anders in de woude, als *Olye*, ende *Wijn*, dat hy geeret, ende by hem hadde? Alle welcke ghenesinge, ende meer andere, van dewelcke de H. Schrifture gewagh maect, souden wel lichtelijck van sommige getelt mogen werden by de wonder-wercken, gelijk daer zijn de gene die de Heere *Christus*, ende d'Apostelen ghedaen hebben; 't en ware (hoewel niet te ontkennen en is, dat de gemeene eygenschap door wat onghemeens van boven geholpen is) dat wel uyt druckelijck de kracht, van het bitter water, soer te maken, het *Hout* toegheschreven werde; de suyverende kracht van het *Zout* een yghelijck niet bekennt en was; als oock die van de drooge *Vygen* rijpmakende bevonden werde; de Gal van seker visch, die de Françoyschen na het Griekse *Collyonyme*, ofte *Hyene* noemen, tot de Blindheydt in geluckigh gebruyck was; ghelijck Dr. *Forest* daer toe mede seer prijft, ende de Vischers wel bekennt is, den traen uyt de lever van een visch, den Ael nier ongelijck, ende

daerom *Ael-puyt*, ofte *Puyt-ael*, geheeten? *Olye*, ende *Wijn*, streckt mede om een Woude te versachten, te suyveren, en te genesen. De wijse Koningh *Salomon*, verstant hem grondelijck op de kracht, ende de eygenschap der Kruyden ende Boomen van den Ceder tot den Hyfloop, dan wy en lesen niet, dat hy eenigh werck maect om Genees-middelen (waer toe hem anders zijn leer-sucht soude konnen gheprickelt hebben) uyt verre Landen te ontbieden; maer alleen, dat hy tot onderhoudt van de Gesontheit raet tot de aldergemeenste, te weten, Sober te leven, ende, als de Maegh overladen is, te Braken.

5 Om nu noch nader tot de Genees-meesters selver te komen, noch *Hippocrates*, *Galenus*, en andere Griekken, die hare voet-stappen volghen, noch de Arabiers, die na de Griekken de Konste met so veel Genees-middelen verrijckt hebben, ende schrijven gheen andere voor, als die haer eygen Landt geeft, ende onghemoeyt van selfs opslaet. Ende voorwaer wat ontbreect ons meerder, als andere? God heeft ons soo veel Kruyden tot behulp verleent, als andere Landen; waerom dan deselvige onwaerdelijck met den voet getreden, ende de ghene, die ons soo dienstigh niet en zijn, tot groote moeyten, kosten, ende ghevaer van soo verre ontboden? In Vrankrijck is overvloet van alderhande lijf-tocht, dan men wil evenwel wat vreemts hebben. Onsen Gesant heeft my onlangs verhaelt by de grootste, selfs oock op des Koninghs Tafel, kleyne Schildpadden in de grootste achttinghe te zijn. Het en is niet minder waer van de vreemde Kruyden, als van den vreemde Kost; 't gene de Poët *Lucanus* seyd in zijn vierde Boeck:

— O prodiga rerum

*Luxuries, nunquam parvo contenta paratu,
Et quasitorum pelago, terraque ciborum,
Ambitiosa fames, & laute gloria mensæ.
Discite quam parvo liceat producere vitam,
Et quantum Natura petat; non erigit agros
Nobilis ignoto diffusus consule Bacchus,
Non auro, myrrhaque bibunt, sed gurgite puro
Vita redit, satis est populis fluviusque, ceresque.*

Wy laten ons hier in neerstigheydt van sommighe Vrouwen te boven gaen, dewelcke tot vele gebreken behulp-middelen hebben van ghemeene dinghen; ende al ist, datmen met haren raet, om d'eenvoudigheydt, ende de ghene, die hem geven, dickwils den spot drijft, soo en is by daerom niet te ondiestiger, ende veeltijds al bequamer als die van verre komt, ende wat grooter onslag heeft. De oude Poët *Hesiodus* spot daerom wel te recht, met de ghene, die niet en weten, datter oock groot behulp in slecht, ende ghemeen Kruydt steect. Zijn versien

versien zijn eertijds uyt het Grieks door Dr. Joost van Ravelingen, aldus overgeset :

*'T zijn dwaasen onbedocht: want sy niet wel bemerken,
Dat dickwils beter is de helst, dan 't heel te willen,
En dat de Maluw slecht, en oock de Affodillen
Seer nut zijn, en seer goet, en krachtigh in haer werken.*

Seer wel is geseydt van Carrichter, dat de gene, die met enckele kruyden, en wortelen ghenesen, aldergheluckighst genesen; van welck gevoelen mede is den Bisschop Guevara, in sijn Spaensche Brieven. Wy sien oock datter naelijcks een Dorpen is, voornamelijck als 't wat verre van de Stadt leyt, alwaer de Huyfluyden niet eenige Kruyden, die daer van selfs gegroeyt zijn, weten te plucken, voor haer eygen, of haer vees (waer op sy insonderheyt acht slaen) quellingen, en gebreken. Want elck Huysman (gelijck dien grooten onderfoecker der Naturen *Paracelsus* wel schrijft) heeft een rechten Apoteeck voor sijn wooningh: en soo seyde voor hem *Plinius*, dat oock de armste, de rechte, ende sekere Genees-middelen over tafel heeft, ende alle daegh in sijn hofken, ofte ackerken met de voet treet. Ist dan niet een groote onachtsaemheydt van de Ghenees-meesters, dat sy daer niet eens op en letten, en sorghlooser in haer Konste zijn, als de eenvoudighe Vrouwen, ende de plumpe Boeren? Ik en geloof niet, dat de oude Hollanders (hoe bot sy oock mochten afgheschildert werden) eer dat sy haer veel met de Zee-vaert bemoeijden, geen Inlantsche Kruyden voor haer gesontheyt en gebruyckten. Want anders souden sy slechter geweest zijn, als Honden, ende Katten, die *Gras*, en *Nip*, (geseydt *Katte-kruyt*) 't huys weten te vinden, en voor haer gesontheyt gebruycken, sonder eens zeyl te maken om andere Kruyden uyt Englant, oft elders over te schepen. De Wijse-man wijft de sorghloose Luyaerts na de sorghvuldige Mieren,

*Ghy Luyaerts, die nu leght en slaept,
En dan een wyle sit en gaept,
Op, op, en gaet eens tot de Mier,
Dat is een kleyn, maer neer stigh diert,
Dat is voor sichtig, ende wijs,
Dat gadert Somers sijne spys,
Op dattet voor de strenge kon,
Niet door gebreck vergaen en sou.*

Souden wy mede de Kruyt-soeckers uyt verre landen niet mogen wijfen aen Honden, Katten, en andere dieren, die alle wat sy van nooden hebben, hier te lande vinden, ende haer Genees-middelen selver weten uyt de naefte plaetsen te plucken? Ofte sulden wy moeten ghelooven, dat Godt meerder sorge

gedragen heeft voor de onvernafte dieren, als voor den Mensche, die na sijn even-beeldt geschapen is? Datmen hier teghen soude willen werpen, daer de andere Dieren gekleet, ende gewapent ter wereldt komen, ende met kennisse van 't ghene haer goet, ofte quaet is; den Mensche daer-en-teghen naeckt, ongewapent, ende onwetende geboren wert: staet te antwoorden, dat de Mensche tweederley voordeel heeft boven de Beesten, waer mede hy deselve verre overtreft: de Reden, waer door hy alles versinnen, en leeren kan, en de Handen, waer door hy kleederen, wapenen, en alles, hem noodigh zijnde, kan maken.

Voorder, is het wel waerschijnelijck, dat, eer de Venetianen op Egypten (alwaer de Indijensche, ende Arabische droogen, voor de verde vaerten uyt Portugael, plachten gebracht te werden) de Portugysen, ende ten laetsten wy op Indien voeren, dese Landen doen zijn gheweest sonder eenige Genees-middelen, ende dat de Krancken te dier tijt hebben gelegen, als verlaten van alle hulpe? Wy lesen van verscheyde Volckeren, by dewelcke in oude tijden de maniere plagh te wesen, hare Siecken op de hoeken van de straten te brengen, om van den voorbygaenden man eenigen raet te hebben, met den welken te voren andere gheholpen waren. Wie souden derven dencken, dat sodanigen raet niet van een gemeen ding en was, en dat sy terstont konden geeert hebben? Wy lesen oock, dat de Oude op verscheyde plaetsen, selver langhs de wegh, ende in de bosschen, Kercken hadden ter eeren van *Esculapius*, in dewelcke elck op schrift bracht den raet, daer hy mede genesen was; waer uyt het voornaemste van de Ghenees-konste onder de Griecten sijnen oorspronck ghenomen heeft. Het welck genoegh bewijft, dat sy sodanige middelen niet uyt de Stadt, of uyt de winckels gehaelt, maer selfs op 't landt, ende in de waranden, ofte aen de wegh gevonden, ende geplockt hebben. Soo is mede gelooflijck, dat het volck eertijds hier te Lande, noch goet ront, goet Zeeus zijnde, en haer sonder Genees-meesters behelpende, selver eenige Inlantsche middelen, gelijck in vorige tijden de Romeynen, en noch hedendaegs de Turcken in 't ghebruyck hadden; en dat daerna door den handel met vrende volckeren, oock vrende Genees-meesters overgekomen zijn, die de Wreemde Kruyden, volgens hare Boecken, en gewoonte, in 't werck ghefelt hebben, waer door alencxkens de oude, ende eenvoudighe maniere van genesen door Inlantsche Kruyden, met het inbrengen van vrende asgenomen, en ten laetsten by-na geheel wechgenomen is.

6 'T ware best dat wy wederom wel keerden tot 't gene by ons Voor-ouders qualijck verlaten is, op dat wy mochten wetē in alle plaetsen wel te gebruycken de gaven, die God almachtigh aldaer so mildadelijck

delijck verleent heeft, sonder zelfs, als wy op 't Lant zijn, yet gebreck te hebben van 't gene uyt de Stadt te halen is; dewijl zelve die van de Stadt vele Kruiden van het Landt moeten krijgen, hoewel de Boeren zulcks zo nauw niet wijs gemaect en wert. Dit is seer aerdigh nytgebeet by Heer *Jacob Cats*, in zijn geestige Herder-klachte:

Dan, al trest ons sieckt' en pijn,

Ganssch het landt is medicijn,

Het gesonde schapen-wey,

Verscb gedroncken in de Mey,

Doet den lam-man groot gerijf,

Want het jaeght hem nytet lijf

Watter in 't geheele jaer,

Is vergadert hier of daer.

Iffer yemant in de stad,

Van een heete koorts gevat,

Of van ander quael ginstelt,

Stracx zo loopt men na het velt,

Om een wortel, om een kruid,

Dat hier aen de wegen spruyt,

Dat hier aen de dycken wast,

En daer niemant op en past;

Noyt en werter yet zo slecht,

By den Apothekers knecht,

Wi het velt in stad gebrocht,

Of 't en wert wel dier verkocht.

Ecnigh spruyten nytet Zant,

Wi een bollen delf-kant,

Wttet sijck, of schorr' ghaelt,

Wert ten diersten daer betaelt;

't Schijnt het wert dan eerst bequaem,

Als men 't geeft een vreedme naem;

't Schijnt het kryght dan eerst sijn prijs,

Als men dees en geen maectt wijs

Dattet van het Moren-lant,

Of den Barbarysche Strant,

Dattet van den Indiaen

Herwaerts komt gedroeven aen:

'T dunckt de slechte luyden best,

Wat ons geeft een vremt gewest.

Dan onzen grooten Geneesmeester, en voorganger Galenus is van dit slechte gevoelen niet geweest. Want komende te Landwaerts by seker Huyfman, die eenige harde knobbelen op de gewrichten had, dezelfde versachte, en sonder pijn dede doorbreken met Kaes, die van ouderdom sterk geworden was, in 't sap van een Zoute Ham geweekt; een versche wonde heelde alleen met versche Kaes, en daer over geleyt de

bladeren van Patigh, in welckers plaets, als die niet by de handt en zijn, men wel nemen mach Wijngaert-bladeren, Beet, of Lattouw; oock een wonde op de Zenuwen geluckelijck genas met een plaester van Propolis (dat is, een wasachtigheyt, die men vint aen de gaerjens van de Bye-korven, waer van Varro 3. R.R. 16.) met wat Zuur-deeg vermengt. En 't selfde in een ander met het zap van Wolfs-melck, die hy had sien wassen ontrent des huysmans kot. Als hy mede op 't lant quam hy een Smit, daer hy Teer vout, die leyde hy op diergelijcke quetsure met Zuur-deegh gemengt: gelijk oock by een andere het zelve onder Erven-meel gedaen. So verhaelt de Keyserlijke Gesant Bus beke, dat op sijn Turksche reys de Pest onder sijn volk quam, die genesen werde met Scordium, een kruid dat sy by geval daer aen de weg vonden. Welcke, en verscheyden andere genesingē, die Gale, gedaen heeft met ghemeene en slechte dingen, beroonen genoegh, dat wy na sijn voorschrift, ons wel lichtelijck kunnen behelpen, met 'et gene wy aen ons selven hebben. So dat niemant, die de Siekten, en de Kruiden wel kent, behoeft verlegen te wezen, ofte hy kan hem wel behelpen met de Kruiden die in 't wilt wassen, en 't gene in yeders huys altijt te vinden is. Dit heeft de gemelte Galenus beweeght, een treffelijck boeck te schrijven van de gereede genees-middelen, waer mede hy, of den Auteur (want daer aen wert gerwijfelt) niet anders en schijnt voor te hebben, als om ons aen te wijzen, dat de Aerde in alle plaetsen vol is van genees-middelen, en dat de boomen, en vruchten (gelijck de Scythen by dē history-schrijver Iustinus wel seyden) bequamelijck onderscheyden waren, volgens den aert van elck lant; als mede, dat den grooten hoop, en de mengeling uyt so veel verscheyde onnoodig, en te vergeefs is, te weten, als men tot het gene, met weynigh en slecht gedaen kan werden, zo vele, en kostelijcke droogen overhoop haelt, dat elcken Dranck, elcke Conserf, die sommige voorschrijven, schijnt een toerustingh van Theriakel te wezen, niet alleen tot schade in de beurs, maer oock in 't lichaem, in 't welcke sy dickwils eenen strijt regens malkander aenrechten.

Calida pugnabant frigidis, humentia sicca.

Het I I. Capittel.

- 1 Klachte van Plinius over de Wibeemsche droogen.
- 2 Vergelijkinge der Zelvige met de Inlantsche, in
- 3 Sekerheyt, ofte Oprechtigheyt,
- 4 Versigheyt,
- 5 Suyverheyt, ofte onvervalscht te Zijn,
- 6 Onkosten,
- 7 Gemeenschap met den aert der Inwoonders;
- 8 Maer dat het gene van verre komt meest geacht is.

DE Romeynsche Schrijver Plinius, heeft al in voortijden geklaeght over de vrende, en vergehaelde Droogen, als over een belacchelijcke sake, en die meerder streckten om de Apotekers rijk, dan om de Krancken gesont te maken; seggende, Daer de Nature gereede, licht te vinden, onkostelijcke uyt de Aerde van zelfs had voortgebracht, het bedriegen, en dwars-drijven der Menschen gevonde hadde de winckels, in dewelcke een yeders leven voor gelt te koop stont. Daer werden (schrijft hy) terstont verscheyde, en onbegrijpelijcke Mengel-moessen opgepronckt. Arabyen, en Indien komen te voorschijn, en voor een kleyne sweringe moet een heel-middel uyt de roode zee gehaelt werden: daer nochtans zodanige middelen voor ons niet en wassen, zelve oock voor haer niet; want sy en zouden se anders niet verkoopen. Dan op dit laetste kan te zeggen vallen, dat sy alleen verkoopen, 't gene sy over hebben, gelijk wy alhier het Koren uyt Oosten, en de Wijn uyt Westen krijgen. En wat het eerste aengaet van de Apotekers, hoe haer yet minder staet, hoe sy meerder kunnen winnen. Want die het in-neemt, en weet niet of het aen den dijk gewassen heeft, ofte dat het van verre overgekomen is. So datter ongelijck meerder voordel, en winst steect in onze, als in vrende Kruyden.

2 Om nu noch nader ons bewijs aen te trekken; dewijl, volgens de leere van den wijsgerigen Aristoteles, als dingen, die regel-recht tegens malkanderen strijden, over-een gestelt werden, de waerheydt daer uyt klaerlijck kan blijcken: zo zullen wy het merckelijck onderscheyt, datter valt, tusschen de Wtheemsche droogen, en de Inlantsche kruyden, gelijk recht by krom, tegens malkander vergelijcken, op dat door het tegen-een slaen, de voncken der waerheydt ende waerdigheyt uyt dezelve mochten springen.

3 Voor-eerst, zo en kunnen wy ons niet versekeret houden, dat de Droogen, die van zo verre gebracht werden, alle dezelve zijn, die wy vinden in de boecken van de oude Geneesmeesters, aengesien de verscheydenheyt van haer benamingen, en dat wy hare ken-teyckenen dickwils zo sober beschreven vinden, dat daerom de nieuwe Kruyt-beschrijvers nootfakelijck in verschil, en oneenigheyt vervallen. Hoe vele Droogen komender in den Theriakel, voor dewelke, om dat sy onbekent, ofte niet te krijgen en zijn, den eenen Apoteker dit, den anderen dat neemt, en het blijft evenwel al Theriakel, doch in den welken wy op verre na niet en bevinden de krachten, die hem van de Oude toegeschreven werden. Wie weet als noch te zeggen, wat het rechte Amomum is? Wie kan tegenwoordig het Opobalsamum vertoonen, of den oprechten Eenhoren, die nochtans van hem zoo veel doet praten? Het en is noch niemand bekent wat Amber-grijs is. Het gele Sandel-hout wert geschreven dierder te zijn in Indien, als in Portugael, hoe

konnen wy dan het rechte hebben? So zouden wy van vele andere het zelfde konnen bybrengen. Hier tegen zijn de Kruydē van ons Land buyten alle twijfel, en 't gene wy dagelijcx sien, valt licht te kennen.

4 Ten tweeden, al gingen wy al vast in de teyckenen, en dat de Kruyden, die wy in gebruyck hebben, de eygene waren, die by de Oude beschreven zijn, zo hapert het evenwel veelijts aen de versligheyt. Want de Droogisten, dieze eerst krijgen, al hielen sy dezelve noch zo veel jaren, verwachten haren koopman, en dien al gevonden zijnde, blijvensē dickwils noch lange in de Apotekers doozen, waer door sy ten laetsten verolmen, (gelijckmen veel siet aen de lange Peper, wortel China, en al dat wat overtollige vochtigheyt by hem heeft) en wormstekigh werden, en zo met de versligheyt oock haer kracht verliefen.

5 Ten derden, laet de Wtheemsche al versch overkomen, en versch gebruyckt werden, wy en kunnen ons niet versekerē, dat se suyer en onvervalscht zijn. Matthiolus een treffelijck Geneesmeester, en Kruyt-beschrijver geruyght, dat wy tegenwoordig weynigh suyvere, en oprechte Droogen krijgen, door dien se moeten gaen door de handen van Moren, Turcken, en Ioden, die Godt een dienst meenen te doen, als sy de Christenen bedriegen. En zulcx geschiet vande Bedriegers zo veel te meerder, hoe yet kostelijcker is. De Bezoar-steen werdt seer volkomen nagebacken, ofte een ander steenken (zels oock uyt de blaes van een mensche) hem seer na gelijkende, in sijn plaets de Apotekers in de hant gesteken, waer mede de gaaſte oock wel bedrogen zijn geweest. De Muskelyaet vermengen sommige hier met sijn turf-mul; den Saffraen met het draeyigh en hayrig paerde-vleysch. Al over lange plach den Aloë, ghelijck Dioscorides geruyght, vervalscht te werden met het sap van wilde pruymkens: het Opium met 'er sap van Glaucium (wat het zelfde was, staet noch in twijfel) met gomme, en sap van wilde lattuow: ende noch buydendaeghs met reuzel. Onder de Scammonyē doen sy sap van wolfs-melck met erven-meel: onder Manna, als hy verpietert, en krachteloos geworden is, Scammonyē. Waer van de Geneesmeesters niet wetende, in plaetse van daer mededen buyck sachte-wetende, in plaetse van daer mededen loop verwecken, gelijk los te maken, een stercken loop verwecken, te zijn. De Tamarinden werden gelenght met het vleysch, of morgh van zuure pruymen: dan dit ware te lijden, dewijl sy beyde, als niet tegen malkander strijdende, wel te samen mogen gaen, indien de Luyden pruymen betaelden voor pruymen, die ontrent het seſte deel minder gelden, als de Tamarinden.

6 So dat ten vierden hier noch in achttinge komen de Onkosten. De Wtheemsche Droogen, genomen sy zijn oprecht, versch, suyer, onvervalscht, en voor ons bequaem: zo kosten sy dickwils zo veel, dat de gemeene man, die de onkosten niet en kan vergelden, gedwongen

gedwongen is te verwachten (gelijk vertelt wert, dat om dierte van het touw, yemant het gebruyk van een strop uytstelde) met groote benaauwtheyt, ofse dat de Sieckte van zelfs door de Nature, of de Nature door de Siekte overwonnen wert. En zulcx en schijnt met de H. Schrifture niet wel over-een te komen. Want dezelve beveelt, *Ecclesiast.* 38. dat een wijs man de genees-middelen, die God uyt de aerde geschapen heeft, zal gebruycken. Nu dewijl de rijcken alleen de onkosten van zo ver-ghealde droogen, konnen lijden, zoo zoude schijnen, dat aen de arme verboden was haer aengebodene wijsheyt te plegen, 't welck onge-rijmt is. Hoewel anders niet dan al te waerachtig be-vonden wert het Spreek-woort, Datter niet minder geacht en is, als schamele luyden wijsheyt. Daer wy in tegendeel sien, dat 'er gene de rijke seggen, al sluyt het niet veel, evenwel al voor wat goers doorgaet.

7 Het staet ten vijfden noch te letten, dat de vren-de droogen niet meerder met ons lichaem over-een en komen, als de vrende manieren met onzen Geest en Gemoet. De Spartaensche Wet-gever Lycurgus, had sijn volck verboden niet buyten 's lants te rey-sen, om geen vrende manieren in 't vaderlant te bren-gē. Want hy verstonc (schrijft Plutarchus in sijn leven) zoo wel te moeten voorsien, dat de Stadt niet geen quade manieren zoude vervult werdē, als datter geen vrende luyden met besmettelijke Siekten in dezelve zouden komen wonen. Daer de wijse Wetgever zo nauw gelet heeft op 't Gemoet, daer zijn wy gantsch onachtlaem in ons lichaem, 't welk wy niet uytbeem-sche en vrende droogen niet laten te besmetten, als met 'er zelfde gantsch niet over-een komende. Want het gaet vast, dat de Dieren, Kruiden, Vruchten, en daer wy anders ons voedsel uyt-trecken, genieten de met ons dezelvige instorting uyt den Hemel, omvan-gē en omheft werdende van deselve Lucht, besproeyt en gevoed zijnde van't zelve Water, daer uyt wy ons Spijse koken, en ons bier brouwen, hier door ook een groote gemeenschap hebben met onze Lichamen, en tenen aert aentrecken, die met onze nature gantsch over-een stemt. Seker Francois Geneesmeester Jac-ques Primerose, wil hier wat tegen brengen, doch so-ber genoeg, op 't 7. cap. in sijn boeck van de gemeene Dwalingen in de Genees-konste, te weten, dat de ge-nees-middelen ons nature niet gelijken zijn, maer ten anderinge, die de Genees-middelen op ons Lichaem doen, is mede in ons Hierantsche, (selver ook meest in al 't gene, dat ons voedsel geeft) sonder dat sy daer-om behoeven met haer gantsch wesen tegen onse na-ture te strijden. Beter heeft dit verstaen een Francois Voorspraek, *Estienne Pasquier*, in 't 2. boeck van sijn Fransche brieven, daer hy handelt van de Talen, wel-kers suyverhey met vrende woorden bedorven wer-de, niet door gebrek in de tael, maer in ons selven, en in onse onachtlaemhey, evē-eens (schrijft hy) gaet 't met

onse geneesmeesters, die in haer jonkhey geleert heb-bende in de schriften van *Hippocrates*, *Galenus*, *Avicen-na*, en diergelijke, de kruiden gaen halen uyt de Oo-sterfche landen, verachtende de gene, die voor haer voeten wassen, na de gematighey van de lucht, de-welke gelijkformig is de gematighey van onse licha-men. En in sijn 29. boek, daer hy in seker brief aen den Raetsheer *Tournebus* met opstel van de Geneeskonste handelt, berispende het halen van de Droogen uyt verre Landen. Als wy lesen, seyt hy, de wercken van *Hippocrates*, bevinden wy dan wel, dat hy 't zelve ge-daen heeft? Elck lant heeft sijne lucht, aert, en gema-tighey, waer van wy verscheydelyk ontleenen de ge-staltenis van onse lichamen en geesten. En voorwaer de Nature soude grootelijcx een stiefmoeder, en on-dankbaer geweest hebben, indien sy sendende de siek-ten in elck lant na de gelegenthey van de Lucht, niet met eenen aldaer voortgebracht en hadde, Kruiden, Boomen, ende andere Geneesmiddelen. En dit is, daer den ouden *Cato* over klaegden. Want als hy riep tegens de Geneesmeesters van *Romen*, dat was tegen de gene, die van *Griekenlant* ontboden waren, die haer nieuwe Geneesmiddelen in 't werk stelden, nalatende de oude, die in *Italyen* wiesden. Gelijk hy met-ter daet wel beroonde, want het is daer so verre af, dat hy de geneeskonste soude verachten, dat hy in tegen-deel daer van een boek gemaect heeft voor hem en sijn huysgesin: maer dat was op de wijse van sijn voorouders, getrocken uyt de kruiden, en geneesmid-delen, die *Italyen* voortbracht, sonder om die te gaen bedelen in *Griekenlandt*. En het selve, indien ick so derf seggen, is eertijts onderhouden in *Vrankrijk*, (dat bevinde ick uyt onse *Romans*, of oude *Storyen*, rech-te beelden van 't gene doen ter tijt gebruykelyk was) dat een Ridder gequetst zijnde, gemeenlijcx geheet werde door een *Loffrou*, en so kreeg by den *Italiaen-schen Poët Ariosto* een *Krijghsknecht Medor*, leggende onder de dooden, midden op 't velt, genesinge door de schoone *Angelica*. Ia men zal noch by ons eenige overblijffels van die outheyt vinden op 't platte lant, daer men siet dat het gemeene volck geneest van hate Koortsen, niet door Geneesmiddelen, gelijcx wy in de steden gebruycken, maer met gestampt kruyt, dat sy op de pols binden, en daer eenige dagen op laten leggen, waer van sy geen minder haet en hebben, als wy van onse drancken. Men seyt, datmen in oude tij-den in de kerk van *Esculapius* plag op te hangen 't gene daer yemant mede genesen was, en dat *Hippocrates* daer uyt een deel van sijn werken gemaect heeft. In-dien wy het zelve deden, en dat een braef versamelaer de moeyte wilde nemē om by een te stellen onze ge-neesmiddelen, die in *Vranckrijk* wassen, en uyt dien grooten hoop een verkiefinghe dede door een wijs oordeel, en vergelijckinge met andere verzochte, ge-looft, dat wy voortaan niet veel van doen en zouden hebben om uyt Oosten te gaen bedelen de Droogen, met

mer de welke wy tegenwoordigh onze Genees-konste opstellen. Dus verre hier van de hoogh-geleerde Pasquier, wiens gevoelen het mijne gants bevestigt.

De Grieksche history-schrijver Herodotes stelt een circkel, en omloop in den handel en wandel der Menschen, aengewezen in den Spaenschen Xerxes; de wijsgerige Aristoteles in de Grootte werelt, de Engelsche Geneesmeester Harveus in de Kleyne werelt, dat is, ons Lichaem, beyde verhaelt en uytgeleyt voor in 't Steen-stuck; zoo voelt oock elck in sijn zelven eenen omloop uyt beyde dezelve werelden. Want de Aerde door het Water bevochticht, ende door den vruchtbaren Regen besproeyt zijnde, en daer op de stralen van de Son met de Lucht ontfangende, slaet sonder yemants toedoen Gras, en ander Groente op, zulcx streckt tot voer van de Beesten, die mer haer Melck, Boter, Kaes, en haer eygen Vleysch de Menschen voeden, en het Menschen-vleysch wert wederom dickwils (gelijck tegenwoordigh in Duytslandt, en elders, daer den oorlogh veel volck verflint) van de Beesten gegeten: ten minste met het stof de Aerde ten laetsten gemist. De Poët Lucretius heeft dit geestigh uytgebeeld in sijn 2. Boeck:

*Sic tempestivis ex imbribus humida tellus
Vertit se primum in frondes, & pabula lata
In pecudes, vertunt pecudes in corpora nostra
Naturam, & nostro de corpore sapeserarum
Angescunt vires, & corpora pennipotentum.*

Wt de Redenen, die wy nu wijloopigh tegen mal-kanderen gestelt hebben, meene ick volkomenlijck te bliken, dat onse Inlantsche kruyden onse lichamen dienstiger, bequamer, en nuttelijker zijn, als ons met aengeboren aert en gematighyct, gelijck als in Maeghschap bestaende: daer de Vremde, en Wt-heemsche daer van gantsch vervreemt zijn, als die onder eenen anderen Hemel, in andere Lucht, uyt andere Aerde, en Water haren oorspronck, en onderhout gerocken hebben. Waerom wel te recht in de voorgaende eeuwe geschreven is by den Françoischen Kruyt-beschrijver Ruellius, Datter geen deel van de Geneeskonste onzekerder en was, dan het welck uyt een ander Landt, als het onze, de Geneesmiddelen kreegh; en een ander, ontrent twee hondert jaren ouder, Arnoldus de Villa nova, Geneesmeester van Keyzer Frederick de II. dat hy onwettende, of een bedrieger is, die vremde geneesmiddelen zoekt, daer hy met gemeene kan helpen. Nu, om met een rouwe gelijkenisse de twijffelingh over de deught van onze Inlantsche kruyden wech te voeren, genomen datter Droogisten waren, die den droogen Kaes van Lombardyen (den welcken wy na de Stadt Parma, daer ontrent hy meest gemaectt wert, Parmesaen noemen) uyt Italien, dat in verte noch al vry wat scheelt van Indien, dede komen, en van den zelfden pack-huyfen vol hadden, uyt dewelcke de Apo-

tekers twee drie 's jaers ontboden, ende dat die dan moesten wachten, tot datter yemant (die juyst van den Inlantschen walghden) uyt luit een stuck liet halen; zoude men zodanigen Kaes wel keuren voor den onsen, die wy weten waer van, en hoe hy gemaect is, en wy 't allen tijde versck konnen hebben; die daerbeneffens oock lichter te verteren is, en ongelijck beter voedzel geeft? Ick geloove een yegelijck wel kennelijck te wezen, dat onze Hollantsche Boter, ongelijck beter is, als die uyt eenige Landen zoude mogen overgefonden werden, en waerom en gelooven wy zulcx oock niet van de Kruyden, dewijl deselvige de voornaemste oorsaek gevē aen de deught van de boter? Het gene wy, gefont zijde, uyt andere Landen niet en zouden begeeren, zullen wy dat in onze Sieckten, en Kranckheden zo dier koopen?

8 Cicero en kan hem niet genoegh verwonderen, hoe dat wy zoo een vremde walghing hebben van onze eygen dingen, 1. de Finib. My dunckt dat hier van tweederley oorzaken zijn, de Gewoonte, en de Seldenheyct. Van de Gewoonte spreeckt de gemelte Cicero aldus in sijn boeck van de Vrientschap: *De Oubeyt, en Gewoonte heeft een groote kracht. Nies alleen in dat, 't welck een dier is; maer oock in de Ziel, geli de Gewoonte, dewijl wy op bergen en wilde plaetsen geerne zijn, om dat wy ons aldaer langh onthouden hebben. Siet zelis in de borgelijcke regeringh, daer yer, dat te voren meerder gedaen is, voor een voor-schrift (want neer de zake maer tot het voornemen dient van de gene, die meester van 't spel is) als quansuys geen nieuwighyct zijnde, bygebracht wert: gelijck offer niet meerder te letten was, wat te Romē gheschieden, gelijck de vrome Rechtsgeleerde spreeckt, als watter behoorde te geschieden. Laet de Gewoonte wezen de tweede Nature, gelijckmen seyt, wy moeten evenwel een vaster stock-regel houden in de Menschelijcke handelingen, als de Tyranniē (gelijck Hieronymus spreeckt) van een oude Gewoonte. Een mislagh hoe ouwer, hoe arger; ende hoe hy, eer hy dieper wortels maectt, rasser dient uytgeroeyt.*

De Seldenheyct (die wy de ander oorsaek gestelt hebben) doet hier mede al vry wat toe. Want al wat niet wel te vinden is, seyt Plato, dat is kostelijck,

Quicquid queritur, optimum videtur:
maer hy voegtet by, Dan het water is best te krijgen, en alderbeste koop, daer het even wel het alderbeste dingē is, gelijck de Poët Pindarus seyt. Laet ons maer water, laet ons maer meel hebben (seyde de wijsgerige Epicurus) en wy en behoeven Jupiter zelve sijn geluk niet te beijden. De gemelte Plato prijft seker Wer, waer by verboden werde, yemant by sijn buen water te gaen halen, voor alcer hy op sijn eygen erf diep had laten graven: zijns niet grooter berispinge waardig, die in haer eyge beke schoon en klaer water hebende, 't selve late staen, en met groote moeyte moederigh water uyt vremde gronden gaen putten? die
Godts

Godts gaven, die sy t'huys hebben, en waer van alle landen versien zijn, verachten, en die op een ander zijn alleen achten? Maer dit ist, ons en behaeght, noch en vermaect niet, als dat van verre komt, en niet gevaer gehaelt wert.

— *ultimis ab oris*

Attractus scarus, aut arata Syrtis
Si quid naufragio dedit, probatur.

Maer gelijk wat vrent is, by ons geacht wert, so wert ook het onse by de vrenden. Indien de volckeren, seyt *Montaigne*, daer wy van daen halen 't *Pockhout*, *Sarzeparilla*, en *China* geneesmeesters hebben, hoe veel meenen wy, dat sy niet door deselfde vrendigheyt, selden heyt, en dierte, en houden van onse Kool en *Petershe?* Onse *Matrosen*, die na Oost-Indien, op de kust van *Guinea*, en andere vaerten doen, zijn door de banck wel versien van *Loock*, om onderwege te gebruycken, en krijgen, van elck bolleken, dat sy overhouden, gout en handen vol nagelen, en dat volck houdt ons *Loock* kostelijcker, als hare kostelijckheydt. Wy belachten de *Indyanen*, doen sy regens eenige nietige, en by ons weynigh-waerdige dingen, haer betere waren plachten te vermangelen: maer en spelen sy ons dat niet wel betaelt, als wy voor haer *Droogen*, die sy anders niet en souden achten, zoo goede stucken van achten moeten betalen? Wy souden meerder reden hebben, om met haer te sporten, by aldien sy so grooten zee quamen overvaren, om hier te halen onse *Graswortels*, *Broenetelen*, *Paetdebloemen*, en diergelijke. Want het gene wy van haer aldus halen, ende is niet een hayr beter, by haer niet meerder geacht, en sels voor ons nergens na so goet niet. Dan het heeft hier al mede plaets, *Familiaritas parit contemptum*, dat gelijk al te groote gemeentschap onder de luyden allencxkens kleynachtige broeyt, en daerna smaet, en verachtige baert: zo verachten wy oock de kruyden, die by ons gemeen zijn, en dergelijck gesien werden. Datmen kent en wil men niet, en datmen niet en kent, neemt men graeyigh aen.

Ita plerique ingenio sumus omnes: nostris nosmet pœnitet.

Geest yeder Hoer een vollen back,
Op dat het ete met gemack,
En let eens hoe het sal vergaen.
Niet een en salder blijven staen;
De volbeyt is haer geensins soet,
Daer is geen lust in over vloet,
Een yeder loopt bezijden af,
Om graen te soecken in het kaf.

Wy treden onseygen kruyden, die tot onzen dienst en gebruyck gewaesen zijn, met de voeten, en laten dezelve alle jaer onnuttelijck vergaen, als geen

meerder kennisse daer van hebbende, dan den *Eso-* pischen haer, van den diamant, die hy met de pooten wechschardelde: ende wy halen onzekere, oubacke, vervalchte, ondienftige, met groote kosten, en gevaer uyt vergelegene Landen. De Vrouwen, die swanger gaen, hebben dickwils een verkeerden Lufft, dat sy haer eygen eten, en goeden kost niet en meugen, maer verlangen na yet, dat selsaem, buyten tijts, of anders niet te krijgen, ja oock hinderlijck is: my dunckt dat wy aen deselfde sieckte vast zijn, als ons de goede middelen; die wy t'huys hebben, tegenstaen, en alleen gebruycken willen de gene, die van so verre moeten gebracht werden. Ick neem beyde voor een gebreck op, het welck bysondere Geneesmiddelen van doen heeft, doch die niet in 't eylande *Anticyra* en behoeven gehaelt te werden, maer die elk in sijn eygen lant genoeg kan vinden. *Dr. Primerose*, hier voor vermeldt, wenscht dat Engelandt (daer hy woont) gelijk het by sijn selven genoeg heeft tot noordrust, en kleederen, oock versien was van Geneesmiddelen, besluyt evenwel, dat, indien 't selve met evenveel voordeel konde geschieden, de Inlandtsche alrijdt voor de *Wtheemische* behooren genomen te werden. Nu dat *fulcx* met meerder voordeel gheschiet, meenen wy by ons bewesen te werden.

Het III. Capittel.

- 1 *Redenen, tegens de Inlantische kruyden, als niets en onversocht, wederleyt.*
- 2 *Dat deselvinge niet alleen veranderende en Zijn, maer oock Purgerende.*
- 3 *Dat tot de inwendighe Mengel-middelen, met den Honigh, de Suycker wel kan ontbeert werden;*
- 4 *En tot de Wtwendighe den Olye, in wiens plaetse wy de Boter hebben.*
- 5 *Dat de vrende Kruyden, al werden sy in onse Hoven aengehouden, haer vorige kracht niet en houden.*

NA dat in 't laetst voorgaende Capittel, uyt het tegen een stellen van de Inlantische, en *Wtheemische* kruyden, klaerlijck aenghewesen is, hoe veel de Onse in deught de *Vrende* overtreffen, en niet alleen en behooren boven d'andere gehouden, maer sels alleen gebruyckt te werden: soo sullen wy nu tegenwoordigh gaen beantwoorden de tegenworpingen, die aen het ghene wy beweren en bewijzen, eenige verhinginge schijnen te maken.

1. Voor eerst kan ons tegeengeworpen werden, dat alle nieuwigheyt en het versoecken, gelijk *Hippocrates* selve spreeckt, gevaerlijck is, en derhalven sekerder te wesen, datmen hem houdt by het oude, ende so veelhondert jaren beproefde,

*Eventus varios res nova semper habet.
Nonne placet melius certū confidere rebus?*

Ick en wil hier nu niet op seggen, dat al wat van outs gedaen is, daerom niet voor beter te rekenen en is, of dat de Ourtheyt niet en soude zijn een moeder, gelijk den Outvader *Arnobius* daer van spreekt, vol van mislagen: maer ik sal alleen vragen de gene, die op het oudt ghebruyck soo vast staen, indien de oude Griekische, ende Arabische geneesmeesters, die wy alleen navolgen, in Hollandt geboren waren, en aldaer geleest hadden, hare Droogen in Griekenlant, Arabyen, of Indyen zouden gehaelt hebben, of veel liever, dat by haer niet zouden gebruykt, en beschreven zijn geweest, die hier wassen, en nyt onse aerde van selfs voortkomen? Ick geloof, dat een yegelijk my dit geerne zal toestaen. Wel waerom en doen wy dan zelve niet het gene wy meenen, dat die treffelijke mannen alhier zouden gedaen hebben, gelijk wy weten, dat by haer ghedaen is in haer eygen vaderlant, insonderheydt dewijl ons daer toe niet minder stoffe, noch gelegentheydt en ontbreect?

*Commoda Naturæ nullo tibi tempore deerunt,
Si fueris contentus eo, quod postulat usus.*

My dunkt hier tegens al te hooren een gemeen groep, Niet tegenstaende 't goet zoude geweest hebben, dat in 't beginsel de Genees-konste gestelt wāre op kruyden van ons lant, evenwel, dewijl van de Wtheemsche al over lange de proef genomen is, en hare krachten door de ervarentheyt van zo veel hondert jaren bevestight zijn, dat het tegenwoordigh niet alleen onnoodig zoude wesen om andere in te voeren, maer oock gevaerlijck, om niet onversochte Kruyden de gesontheydt in de waegh-schael te stellen.

Om hier op te antwoorden, en sal ick geen nieuw verhael maken van het los gebruyck der gebruyckelijcke Wtheemsche droogen: maer alleen zeggen, gelijk de Oude, door Reden en Ondervindinge, de krachten en werckingen der kruyden van haer Landt hebben leeren kennen, dat even den zelve weg noch voor ons open staet, ghelijck wy in 't naest-volgende capittel nader sullen aenwijzen. Behalven noch darter vele onder de Oude zijn, die veel van de krachten der geneesmiddelen schrijven, om datse zo voor haer van andere beschreven zijn, sonder dat sy zelve daer van de minste proef genomen hebben. En zo werdt den eersten mislagh in ghevolgh getrocken, diemen dan eerst gewaer wert, als men tot de ervarentheydt komt. Van so een verhaelt *Galenus* 1. *Simp.* 27. die dapper stoffe, een wonderbaerlijck genees-middel te hebben tegens de Gicht, en dat daer by geval over quam yemant die dezelve in de voeten hadde, maer niet soo swaer of hy konde noch gaen: derhalven verzocht zijnde om die groote kracht aen de man te toonen, en hy daer mede gestreken zijnde, den gant-

schen nacht van pijn niet en konde slapen, en dat, die te voren noch gegāen hadde, 's anderendaeghs niet lijden en konde datmen hem droegh. Om verden te gaen, ten tijde, dat de Griekische geneesmeesters haer kruyden eerst in 't werck stelden, doen was 't by haer so nieu als het tegenwoordigh by ons zoude wesen.

Quicquid novellum surgit, olim non fuit.

Daerom mach ick de gene, die al by 't oude en gebruyckelijcke willen gebleven hebben, wel antwoorden met de verssen van de meergemelte *Estienne Pasquier*, die hy zelve in sijn *plaidoy* te pas bracht, als hy sprack voor de *Paracelsisten* (die alle nieuwe en vele goede dingen hebben) tegens de gewoonlijcke Genees-meesters:

*Dicitur esse novus vobis Paracelsus, ob idque
Crimen, in obscurum pellitur exilium.
At novus Hippocrates, novus & Chryssippus, & ipse
Romæ Asclepiades, tempore quisque suo,
Qui nova damnatū, veteres damneris oportet.
Aut ista nihil est in novitate novi.*

De Arabiers en hebben 't daer oock niet by gelaten: maer noch verscheyde Geneesmiddelen in haer Landt gevonden, die veel sachter en bequamer haer werck doen, als die te voren by de Grieken in 't gebruyck waren, en evenwel by dezelve gantsch onbekent zijn geweest. Waerom en zouden wy dat loffelijck voorschrift hier te Lande niet mogen navolgen? Waer toe en zouden wy niet met danckbaerheydt gebruycken de Kruyden, die Godt tot ons gebruyck hier zoo mildadelijck doet groeyen, en van dewelcke al een groot deel van outs verzocht is, en noch alle daegh gebesight wert?

2. Dan hier op valt wederom tegen, dat wy wel in 't gebruyck hebben eenige kruyden hier wassende, die wy *Alerantia*, ofte Veranderende noemen, te wesen, die wercken door hare hoedanigheden met hitte, koude, vochtigheydt, en drooghte, dat is, die koude vochtigheden ofte deelen konnen verwerpen, heete verkoelen, die te vochtigh zijn verdroogen, die al te drooge vervochtigen; als oock die van wegen haer stoffe verdunnen of verdicken, openen ofte stoppen, &c. maer dat ons Lant geen kruyden en draeght, om den buyck weeck te maken, ofte afstreck te verwecken, die wy *Purgantia*, of purgerende noemen.

Dit is zoo een ghemēen, ende vast ghevoelen by een yeghelijck, datmen meent sulcks onwedsprekelijck te wesen. Ick meene niettemin, zoo door de Reden, als door de Ondervindinge, twee vaste steunfels van bewijs, volkomentlijck te bevoontoonen, dat ons Landt mede voortbrenght veelderhande quade vochtigheden door den kamer-gangh afsnijven. Want alzoo wy dagelijcks bevingden, datter onder onse Inlandtsche kruyden, die van

oudts

oudts in 't gebruyck zijn geweest, sommige het slijm uyt het Hooft door Nieslen, ende quijlen, sommige door ophoesten de borst suyveren, sommige de Maeg mer braken ontlasten, sommige het Graveel en het water affzetten, sommige de Maent-stonden verwecken, de Wtheemsche daer in gantsch niet wijckende: waerom en zouden in het zeive Lant niet wassen, die de derme, en 't ander Ingewant van hare vuyligheyt reynigen? Ist wel gelooflijck, dat de Nature, die een yeghelijck rechtvaerdelijck geeft, ghelijck Galenus schrijft, dat hem noodigh, en dienstigh is, en die ons van alle andere Genees-middelen so volkomenlijck versien heeft, haer hant alleen in Purgerende zoude gesloten, en ons als gedwongen hebben deselve uyt zo verre Landen met sulcken gevaer, ende kosten te ontbieden? Dit zoude voorwaer niet veel sluyten. De meer-ghemelte Galenus bewijst in sijn noyt ghenoech gepresen boeck van het gebruyck der Deelen, dat in ons Lichaem gantsch niet overig noch te kort gemaect en is. Het gene Godt in de kleyne werelt (gelijck de wijsgerige ons Lichaem noemen) so konstigh gedaen heeft, en is niet minder in de groote te vinden: derhalven oock niet te gelooven, dat Godt almachtigh, die alle Landen met sijnen ghenadigen segen begaeft, de Indyanen ten overe zoude gegeven hebben, daer van wy gestadig gebreck zouden lijden. De Ondervindinge zal de Reden vast stellen. De purgerende middelen zijn, volghens de mate van haer werckinge, drierhande, sommige maken den buyck maer een weynigh weeck, ende 't en zy datmen van deselve veel inneemt, sullen weynigh wercken, sodanighe zijn onder de Wtheemsche, en gebruyckelijcke, Pruymen, Tamarinden, Cassia, Manna, waer voor wy hier te lande hebben, roode Kool (siet Cato de R.R. alwaer hy de toebereydinge beschrijft) bleycke Rosen, Spinagye, Beet, Suyring, Patientye, Violen, &c. en van de gene die buyten de hoven opslaen, (van dewelcke wy meest spreken) Maluwe, Thalictrum, Broenetelen, de jonge scheutjens van Hoppe, 't loof, en de wortelen van Varen, Melde, Mayer, wilde Zee-koole, Algoede, of Lammekens-oore, kleyne Santorrie, Duyve-kervel, Alssen, de wortels van geel Lisch, en Boomvaren, Mede, soete en suere Wey, in dewelcke de verhaelde kruyden bequamelijck gesoden werden. Hier toe kan mede gebruyckt werden het Sap van een ouden Haen. Sommige setten matelijck af, ghelijck Rhabarber, in wiens plaetse wy konnen gebruycken den Waterpatigh, die oock Rhabarbarum Minderbroeders, die over den Arabischen Mesue geschreven hebben, voor den rechte Rhabarber gehouden was; als oock 't zaet van Lennetekens, het affietgel-kruyt. So machmen in plaetse van Sene-bladeren, en diergelijcke, nemen het zaet of sap van Salomons segel, de jonge scheutjens, of wortelen van wit-

te Bryonye, ofte wilde Wijngaert, Speerwortel, ofte Water-kalfs-voet, de jonge scheuten, knoppen, bloemen, besyen, bladeren, zdekens, ofte wortelen van Hadigh, ende van Vlier, en die geweldigh afdrift, de middelste schors van de taczkens, die wel voor Guttagamma, Scammony, Turbith, en andere sterck afdrivende mach verstrecken; als oock het sap ofte poeyer van Rhijn-besyen, van Zeewinde, of Zautenelle, Bremzaet, de wortel van Vyerkruyt, ofte swart Nieskruyt, het sap van Muer-peper, het sap, zaedt, wortelen van Wolfs-melck, Duyvels-melck, en veel meer andere van die slaghe, die wy hier na sullen beschrijven. Ick weet wel, dat deze laetste uyttermaten scherp, en sterck zijn, en zo zijn oock de verhaelde Wtheemsche: dan ghelijck die scherpigheyt door vermenginge van wat anders verzacht en verbeterd wert, her zelve konnen wy oock bequamelijck doen in onze Inlandsche, gelijck oock onder wat Boters mengen, of met vet Vleeschnat, waer in de scherpigheyt blijft steken. De eerste (gelijck zeker Griek van 't verstant zeyde) hebben een spoor, de laetste den toom van doen. Nu waer beyde te vinden is, en hoe dat uyt de verhaelde, en andere Kruyden voor de winter Syropen, Conserven, en diergelijcke Mengel-middelen konnen bereyd werden, zal ick hier na wijtloopigh aenwijzen.

3. Hier soude wederom een nieuwe swarigheyt konnen vallen, dat dewijl de gemelte Syropen, Conserven, &c. nootsakelijken met Suyker moet gemaect werden, en het Suyckerriet by ons niet en wast, wy gedwongen zijn dezelve van buyten te krijgen. Dan hier in en steekt gantsch geen zwarigheyt. De Suyker wert by de Geneesmiddelen gemenght, zoo om dat het door sijn zoeten en aengenamen smaek de onaengenaemheyt van dezelve zoude vermindern, ofte wechnemen, als inzonderheyt om die te bewaren, en goet te houden, op darze altyt by noot greeet, en by de hant zoude wezē. Tot beyde insicht is onzen Honig bequamer als de Suyker. Want wat de smaek belangt, daer en is niet dat dē Honig in soetigheyt overtreft. Wel is waer datter een weynigh scharpigheyt onder is, dan die wert beroomt door 't vermengen van 't Water, met het welcke men gewoon is den Honigh, tot de Geneesmiddelen, op te koken. Want het water, als of het was een gemeene stoffe, van al 't gene, daer 't mede vermenght wert, en verwermt niet met verwermden, noch verkoelt met verkoelende, gelijck tegens den Italiaenschen Montanus wel aengewesen is van den Françoischē *Fernelius*: maer verdoofren vermindert altydt de kracht van de werme, en Dunmakende droogen, die daer in gekookt werden. Dat den Honigh oock bequamelijck bewaert, blijkt genoeg aen Theriakel, Mirhridaet, en andere Mengel-middelen, die mer Honigh gemaect zijn, dewelcke zo vele jaren dueren, datter naulijcx eenige tijdt dezelve kan doen bederven, als den Honich maer goet, bequame-lijck

lijck gemenght, en na de konst gekoockt is. Want hy is van dien aert, seyt Plinius, dat hy mede de lichamen voor de bedervinge bewaert. Waerom oock het lijck van *Alexander de Grootte* met Honigh is gebalsemt geweest. *Statius* in *Sylvius*:

*Duc & ad Emathios manes, ubi belliger urbis
Conditor Hyblæo perfusus neclare durat.*

Daerenboven brengt den Honigh, de Geneesmiddelen, onder dewelcke hy vermengt wert, het zy deselve veranderen, of afstreck maken, noch een ander voordeel by, zo vordert de kracht van deselvig. Want door sijn afvegende kracht vermengt met wat scherpigheydt werdt de afdrijvende kracht vermeerderd, en by d'andere helpt hy de verstoptheyt openen, en de grove en raeye vochtigheden ontdoen, en verdunnen. So dat de Syropen (in dewelcke de Suycker meest te pas komt) staende byna alleen op die twee werckingen, veel dienstiger, en bequamer zijn, van Honigh gemaect, als van Suycker. Men zoude mogen seggen, dat den Honigh wel dienstigh is in sodanige Syropen, die alleen strecken om te openen, en de vochtigheden te bereyden: maer dat hy aen d'andere zijde schadelijck soude wesen in de gene die verkoelen, en daer toe in brandende Koortlen, ende andere heete Sieckten ingegeven werden: daer op staet te antwoorden, dat de Suycker selve (waer uyt blijckt de mislag van onse vrouwen, die meenen, dat sy met Suycker de kracht van de Wijn breken) oock een hitte en scherpigheydt by haer heeft, ghelijck de Chymisten sulcx met haren uytgetrocken geeft volkomenlijck vertoonen, en derhalven onbequaem is om gemenght te werden onder het gene datmen tot verkoeling wil ingeven. Dit is de oorsaek dat de gene, die een onsteking, of de sprouw in de keel hebben, klagen dat sy selfs van *Syrop van Violen* sulcken brant, alsof sy enkel peper licken, in de keel gewaer werden. Derhalven is beter voor de onsteking een verkoelent gorgel-water te besigen, en voor de sprouw verffe, ofte ongezoute boter te licken, ende voor den brant te drincken Gerstewater, daer de Verkoelende zaden mede uytgetrocken zijn, of (t gene de vrouwen in Vranckrijk doen) daer de rootachtige wortels van *Suyringh* eens lucht in opgekoockt zijn, het welck liefelijck in 't ghesicht (als rooden wijn niet qualijck ghelijckende) ende niet onacghenaem van smacck en is. Tot her selfde streckt mede onse *Suere Wey*, die wy, heet gemaect zijnde, met *Suyringh*, of *Schaeps-Suyringh* konnen uytperffen, en alzo, ofte oock alleen, laten drincken.

4. En gelijck wy met den Honigh de Suycker wel konnen derven, evencens ist gelegen met den Olye, in wiens plaetse wy hier de Boter in overvloet hebben, dewelcke geen minder kracht en heeft, als den Olye, om te versachten, en te doen rijpen. Kan oock zeer langh bewaert, en sonder zout goet gehouden wer-

den, wanneer men deselve in 't eerste met een glas in de Son stelt, en de wey, daer op komen de, gestadigh af laet loopen: anders bederft se lichtelijck, en geeft van haer een onlijdelijcken stanck. Maer welgehouden zijnde werdt bequamelijck, in plaetse van Olye, gedaen in Pappen, Plaesters, Salven, ende diergelijcke Heel-middelen.

5. Yemant soude ons noch tegen mogen werpen, dat, also vele van de vremde kruyden in onse Hoven konnen onderhouden werden, dat wy die in 't ghebruyck souden mogen houden, sonder deselve eicke reys van buyten te ontbieden. Dan dit is al mede lichtelijck te beantwoorden. De wijsgerighe *Plato* heeft eertijts seer wel gezeyt, dat verlicheyde plaetden op der aerde verscheyde dinghen voort-brachten. Doen in de Scheppingh de Kruyden en Boomen uyt het aertrijck oploegen, so droegh elck (gelijck *Moses* schrijft) zaet na sijnen aert. Dezen aert bestaet uyt de nature van de aerde, water, en lucht; als oock op wat graed het onder Son, en onder wat gesternte het Lant gelegen is. De wijs *Anaxagoras* zeyde dat de Aerde was de moeder van de Plantloenen, ende de Son de vader, dat is, den Hemel met de vier Elementen, onder welcke de Aerde de voornaemste stoffe geeft, die van selfs volgens haren aert de kruyden voortbrenght. Soo bevintmen dat in 't eylandt *Candia*, de aerde geroert zijnde, alser nier anders gezaeyt en wert, daer uyt *Gypres* groeyt. So breoght het Ioodsche landt alleen *Balsem* voort, *Arabyen* *Myrrhe*, de Oost-Indische eylanden *Speceryen*, onse Landen mede haer bysondere kruyden. De Poët *Virgilius* heeft dit mede wel aengewesen.

Diversæ arboribus parria, sola India nigrum

Fert ebumum, solis est thurea virga Sabæti.

Quid tibi odorato referam sudantia ligno

Balsamaque, & baccas semper florentis acanthi?

Van wegen desen ingeboren aert en konnen onder de vremde kruyden, en boomen de meeste niet overgebracht werdt, om alhier te wassen: sommige wassen wel, maer onvolmaect, so dat se noch bloemen, noch vruchten voort en brengen, en gaen dan ten lasten uyt, gelijck ick noch onlangs in *Aloë* bevonden hebbe. Nu die al weligh wassen, en wel overblijven, om dat sy een geheel ander voedsel moeten trecken uyt vremde Aerde, en onder eenen anderen Hemel leggen, verliesen de kracht, die haer van d'oude toegeschreven wert. Sy schrijven, de *Persiken* in *Persien* zo vergiftigh te wesen, dat sy terstont yemant ombrengen: ende by ons, daer sy een lachter aerde, en lucht hebben, zijne een aengename vrucht. *Scheerlink* heeft hier weynigh kracht, daer men met den selvigen eertijts te *Athenen* de misdadige plagh te dooden, gelijck in 't exempel van *Socrates* elders by ons verhaelt is. *Kool* en kan in *Egypten* niet gegeten werden om sijn bitterheyt, daer hy by ons, en elders voor salaet en moes een aengename spijs is. De *Cappers*, die in *Afrien* voort-

voort-komen, vallen te scherp om te eten, daer de Spaensche ons strecken voor een lieflijke Sauce. Ende so gaet het voorts met andere. Selver in elck Landt, heeft elck Kruyt noch een bysondere plaets, daer het, na sijnen aert, ende eyghen voedsel wass. Soo schrijven de Oude, dat *Santoye* in den Elischen Acker vruchtbaer was, op de Bergen onvruchtbaer, in de Beemden maer een Bloem en kreegh, in de Dalen noch geen Bloem en konde voort-brengen. Wy bevinden oock merckelijck, dat Lepel-bladeren, Bekeboom, en andere Kruyden, veel van haer kracht verliezen, die erghens verplant zijn, van de plaets, daer se van selfs na haren aert opslaen. *Virgilius* heeft sulcks mede aengemerckt in 't 2. Boeck van sijn Landt-bouwinge,

*Sponae sua qua se tollunt in luminis auras,
— laeta, & fortia surgunt, Quippe solo Natura subest.*

Daerom seyde *Porphyrus*, dat de plaets, niet minder, als het Vaderlandt het beginfel aen de Ielinge gaf. Waer door alles niet alleins en wass, ofte daer het al wass, als gedwongen voedsel, ende 't welck tegen sijnen aert strijt, inslygende, soo goet niet en is, wat naertigheydt daer oock toe-gedaen wert.

*Vidi ego lecta diu, & nullo spectata labore,
Degenerare tamen.*

De Wijngaert wert hier wel onderhouden, so dat hy oock ripe en smakelijke Druyven voortbrengt, dan deselvige en konnen evenwel geen goede Wijn uytleveren. De Meloenen werden met groote sorghe op-ghequeect, so dat sy oock tot haer volkomen groote komen, dan en hebben nerghens na de deught, van de ghene, daer sy uyt Aerde, en Lucht, na haren ingeboren aert groeyen. Sien wy oock niet dat her een Landt liever, ende weeldigher het ene Koren ofte Zaet draeght, als het ander. De gheleerde Poët *Virgilius* (ende de Schrijvers van de Landt-bouwinghe, hier voorgemelt, hem volgende) heeft, daerom met goede reden, in sijn eerste Boeck van de Landt-bouwinghe, de Huyslyden geboden, voor het zaeyen, hier wel op te letten, seggende, dat al van den beginne elck Landt, als een vaste Wet, sijnen bysonderen aert van de Nature ghekreghen heeft.

*Ad primis ignotum ferro quam scindimus aquor,
Ventos, & variis caeli praediscere morem
Cura sit, ac patrios cultus habitusque locorum,
Et quid quaque ferat regio, & quid quaque recuset.
Hic segetes, illic veniunt felicitus nova,
Arbori foetus alibi, atque injussa virescunt
Gramina; nonne vides croceos ut Tmolus odores,
India mittit ebur, molles sua thura Sabai,
At Cbalybes nudis ferrum, virosaque Pontus*

*Castorea, Eliadum palmas Epirus equarum?
Continuo has leges, aeternaque foedera certis
Imposuit Natura locis, quo tempore primum
Deucalion vacuum lapides jactavit in orbem.*

Dit en heeft niet alleen plaets in Boomen, Kruyden, ende alles wat de Aerde voort-brenght: maer oock in de Beesten, Vogels, Conijnen, en alle andere Dieren, diemen houdt, hoe goet voedsel datmen haer gheeft, soo en heeft het dien aert ende deught niet, dat sy selve in 't wildt souden rapen, ende waer van sy beter varen. Men siet oock dat de Luyden, die uyt een verre Landt verplaectt werden, eerst selve, ende daerna hare navolghers, door den aert van 't Landt haren ouden aert allengskens veranderen. Soo schrijft *Fazelli* in sijn Historye van Sicilyen, dat de Stadt van *Marara*, daer de Hoenderen grooter waren, als erghens in Europa, ofte Afriken, door de oproerighe Spaengiaerts, in het jaer 1517, overrompelt, en na 't uytjagen van de Borgers, vijf jaren bewoont, ende in die tijdt alle de Hoenderen vernielt zijnde: als de Inwoonders daerna wederquamen, mede-brengende een deel paren uyt de naefte steden, dat hy selve gesien heeft, de Kuykens van die Hoenders komende, door instoringh van den Hemel, allengskens tot de eerste groote zijngewassen. Kan de gelegentheydt van de plaets dit in de Dieren, hoe veel te meerder hebben wy dergelijke veranderinge te verwachten in de Plantsoenen, die valt in de aerde staen, ende dat wy sien, hoe sommighe (gelijk selfs de *Made-lieven*) door dickwils verplanten, elcke-reys veranderen.

Het I V. Capittel.

- 1 Hoe de krachten der kruyden te kennen sijn uyt de
- 2 Smaeck,
- 3 Reuck.
- 4 Gelyckenisse van Verwe,
- 5 Van Gedaente met de Deelen des Lichaems,
- 6 Ofte met de Gebreken.
- 7 Dan sekerst door de Ervarenheydt.

NA dat met goede redenen, gelijk wy meenen, bewesen is het recht gebruyck der Inlandsche Kruyden: so staet nu te vertoon, hoe datmen tot kennisse van haer Krachten sal geraken. De krachten moeten in simpele, ende gheen gemengde Genees-middelen ondersocht werden: ende dan oock getet, gelijk *Galenus* beyde vermaent, niet wat hoedangheydt sy in haerselven hebben, ofte na haren aert ende gantsche nature, ghelijck de Natuurlijke wijsgerige doen, maer na datse met ons, ende onse nature gestelt sijn. Te weten, niet ofte yet in 't gemeen

meen heet, kout, vochtigh, ofte droogh is, ofte dat het eenigh ander Dier kan verwarmen, verkouwen, vochtigh maken, ofte verdrooghen, maer dat het foodanighe hoedanigheden het Menschelijcke Licham mede-deelt.

De Enckele, ofte ongemengde Genees-middelen hebben hare kracht na drierley Hoedanigheydt, gelijk breeder aengewesen is in het eerste Deel van den Schat der Ongefontheyt, op 't 6. Capittel. Na de eerste, te weten, het uytteken van eenigh Element, dat boven de andere de overhandt heeft, is een Kruyt heet, kout, vochtigh, ofte droogh. Na de tweede, te weten de stoffe, is het een dun, ende sijn van Deelen, het ander grof, ende raey. De derde hoedanigheydt en spruyt niet uyt de gematigheydt, noch uyt de stoffe, maer uyt de geheele selfstandigheydt, ende en is niet anders als een verborgen eygenschap van haer gantsche wesen, gelijk daer zijn die af-serten, ende het vergif wederstaen, ofte diergelijke kracht hebben: gelijk die van den eersten slagh, verwarmen, verkoelen, &c. van den tweeden, openen, sluyten, &c. Van dese twee konnen wy door kemelijcke teyckenen komen tot wetschap van haer krachten: maer de derde hoedanigheydt en is niet als door ervarentheydt te ondervinden.

De Ken-teyckenen werden ghestelt in Smaeck, Reuck, Gelykenisse van Verwe, en van Gedaente met de Deelen onses Lichaems, ofte met de Gebreken.

2 Wel te recht berispt *Galenus*, een bottert, die voor-gaf, dat, om de Krachten der Kruyden te kennen, de Sinnen gheen plaats en hadden. Want hoe (seydt hy) weten wy dat het vuur heet, ende het ys kout is, als uyt het gevoelen? Ende die ontkennen wil, 't ghene de Sinnen ons merckelijck openbaren, die en sal niet weten waer hy het beginsel van sijn Bewijs-redenen van daen sal halen. De Poët *Luceanus* is van het selfde gevoelen in sijn 4. Boeck:

*Invenies primis à sensibus esse creatam
Notitiam veri, neque sensus posse refelli:
Qui nisi sint veri, ratio quoque falsa fit omnis.*

De Griekische Genees-meesters, Hippocrates, Theophrastus, Galenus, als oock de Kruyt-beschrijver Dioscorides, ende na haer de Arabische, hebben allegader de kennelijke teyckenen van de Krachten der Kruyden, ende Droogen getrocken uyt den Smaeck. Want alsoo den selfden voortkomt uyt haer stoffe, ende gematigheydt, so kan hy te kennen gheven wat heet, ofte kout, grof ofte sijn van Deelen is. Het onderscheydt van den Smaeck wert gestelt negenderley, Scherp, Suyr, Verachtigh, Zout, Serp, Soet, Bitter, Wraugh, Smers: waer van de drie eerste spruyten uyt een dunne stoffe, de middelste uyt een middelmatige, de laetste uyt een grove, ende aerdachtighe.

Scherpe smaeck, is in 't gene geproeft zijnde, op de Tong bijt, en met eenen verwarmt, en somtijds oock als brant; gelijk Peper, Loock, Kerffe. Bestaet in een heete hoedanigheydt, ende een sijne drooge stoffe. Derhalven al wat scherp, ende bijtende van smaeck valt, dat heeft eenen aert na het vuur: den welken als hy noch niet te sterck en is (de hoedanigheden der Droogen, werden na haer slappe, ofte stercke werckinge in vier graden onderscheyden) maer buyten den derden graed blijft, gelijk in Hyfloop, Peterfelye, Venckel, heeft kracht binnen in 't Lichaem, om door te dringen, de wegen te openen, en de dicke vochtigheden te verdunnen, van buyten opgeleydt om de huyl open te maken, de vochtigheden uyt te trecken, en te doen vervliengen. Dat noch scherper, ende heet over den derden graed is, en geproeft zijnde, niet alleen een groote scherpigheydt op te tong en laet, maer noch met een dunnen damp in 't Hooft opstijgh, 't selve brant en maect puyskens, ghelijck *Mostaert*, ofte verweckt bladeren, gelijk *Loopigh-kruyt*, ofte *Sondaew*, *Peper-kruyt*, ende *Water-hanen-voet*, ofte doet verteeren, ende verrotten, ghelijck *Rotte-kruyt*, ofte *Subsmaect*.

Suyre smaeck prickelt mede met een bijtende sijnigheydt de Tonge, doch sonder eenige warmte, komt voort uyt een dunne, en drooge stoffe, welckers warmte, ofte door bederven vervlogen is, gelijk in Azijn, ofte dat de koude ongematigheydt van begin de sijne stoffe byghewoont heeft, ghelijck in *Suyring*, en *Citroen sap*. Derhalven en is her Scherpe: ja daer toe en is niet krachtigher, als her *Azijn*, insonderheydt wanneer hy oudt, ofte overghehaelt is: want dan doet hy selver het Metael, gelijk her *Citroen-sap* de Paerlen, af-eten, ende verteeren. Dan dit onderscheydt valt tusschen dese twee Smaken, dat het Suyr van buyten opgeleydt, niet en ondoet, ofte en doet vervliengen, gelijk her Scherp, maer in tegendeel te rugge stoot, ende de Sinckingen steut, ende sulcks veel stercker, als her gene kout, en 't samen-treckende is; want door sijnigheydt kan her de kouw dieper in-dringen. Soo bevinden wy, dat den Azijn, de Sinckingen te rugh stoot, het bloeden uyt den Neus, ende alderhande Bloet-gangh, ende Loop, so door sijnen damp, selfs alleen, ofte met water iughenomen, teghen-houdt.

Vette, ofte *Smeerachtighe smaeck*, en is eygentlijk gheen smaeck, maer evenwel onder deselide eerst ghestelt van *Theophrastus*. Hy en vertoont gantsch gheen hitte, noch scherpigheydt op de Tonge, maer alleen een slijmerigheydt, daer deselve als mede bestreken blijft. Soodanige is in *versche Boter*, *Oye*, *Vet*, *Heemst-wortel*. Hy bestaet in een dunne, ende luchtachtige stoffe, dewelcke in hitte, en koude gematigh is, sonder drooghte (want soude anders mede, gelijk Scherp, ende Suyr, doordringen, en door-

door-snijden) deelachtigh van een luchtighe vochtigheyt, waer door het gene vet is, insonderheydt bequaem valt om te versachten, ende vochtig te maken.

Zoute smaeck en verhit de Tonghe niet seer, dan schrapte door sijn sterck verdrooghen. Want hy en komt niet van seer scherpe hitte, maer die evenwel allengskens en metter tijdt de aerdachtige Deelen, dewelcke in de waterighe vochtigheyt zijn, opdrooght, ende verbrandt; soo datmen in de zoute smaeck meerder drooghte, als hitte ghewaer wert. Sulcks blijkt voornamelijk in het *Zout*, en *Salpeter*, ende minder in de *Zoutenelle*. Het gene zout is, bestaer in matelijke stoffe, als vermengt hebbende, waterighe, ende aerdachtige Deelen, verdunt, prikelt, suyvert, ende opdrooghende de overtollighe vochtigheyt, bewaert voor bedervinge, te wten, matelijk ghebruyckt zijnde; want anders valt het, door te veel verdrooghen, hinderlijk.

Soete smaeck is de Mont lieflijk, en aengenaem, geen uytspekende hoedanigheyt deelachtigh zijnde, doch wat na de warmte treckende. En gelijk het warm Water ons koude Leden met vermaeck verwarmt, tot dat de koude Deelen daer uyt vervlieghe, sonder aldaer eenige moeyelijke hitte in de plaets te brengen: so is oock alle soetigheyt, warmachtigh, maer sonder eenighe scherpigheyt, blijvende binnen de palen van versoeten, ende versachten. Soodanigen smaeck proeven wy in *Honich*, *Suycker*, *Soet-hout*, *Boom-varen*, *Vijgen*, *soete Appelen*, en andere soete Vruchten. Desen smaeck heeft groote gemeenschap met den Vette, als beyde matelijk warm zijnde, dan verscheelt in de stoffe, dewelcke in de Vette wat dunder is, in de Soete een weynigh grover, maer die evenwel niet en treedt buyten de middelmaer. Derhalven versachten de Soete dinghen mede teo deele, maer minder als de Vette, gelijk sy oock (hoewel *Fernelius* anders ghevoelt) de rouwigheyt soo wel niet en veressenen. Dan also sy in stoffe ende ghematigheyt de maer houden, so hebben sy kracht om de pijn te versoeten, te doen rijpen, ende Errer te maken.

Bittere smaeck is onsoet, en tegenstaende, steeckt uyt in *Alssen*, en *kleyne Santorye*. Komt uyt een grove, ende aerdachtige stoffe, dewelcke door groote hitte verbrant, ende verdrooght is. Waerom al het ghene bitter smaect, eenen heeten ende droogen aert heeft, ende een sonderlinghe kracht om af te veghen, ende te suyveren, onderwegen al mede slepende, ende afschappende, dat het ontmoet, ende sulcks, hoe bitterder, hoe stercker. Opent alle verstophheydt, wederstaet de verrottinge, reynight de vuyle Sweringen, ende verdrooght de waterigheyt die daer in vloeyt. Ende in 't korte, kan alles langh voor bedervinghe bewaren, ende goet houden.

Wrange smaeck valt t'samentreckende op de tonge.

So seyde *Plato*, dat d'aerdachtige deelen in vochtigheyt gesmolten zijnde, t'samen-trecken, en verdrooghen de vochtige, ende gevoelike Deelen van de Tonge. Is tweederhande. Sommige, gelijk in *Verjys*, en onrijpe Vruchten, bestaer in een middelmatige stoffe, tusschen waterigh en aerdachtigh, waer in niet de hitte, maer de koude, de overhandt heeft. Want also d'onrijpe Vruchten metter tijdt rijpende, van wrang soet werden, so blijkt dat de soetigheyt haer aenkomt door de warmte, maer dat den wranghen smaeck onstont uyt koude. Al wat wrangh smaect, is daerom verkoelende, verdroogende, en de Sinckingen beluttende, en dit is de smaeck die in *Latijn Austerus*, ende by ons *Serp* soude moghen genoemd werden. Andere wrangigheyt, ghelick in *Gal-noten*, en *Graanaet-schellen*, en is niet deelachtigh van merckelijke vochtigheyt: maer gantsch droogh, en aerdachtigh, derhalven als koude ende t'samen-treckende, houden sy de Sinckingen tegen, als verdroogende sluyten sy de Wonden, daer over een Rove makende, en als aerdachtige verdicken sy de vochtigheden; *Acerba* in 't *Latijn* geheeten.

Onsmakelijckheydt, ofte *Smettigheyt*, noemen wy dat gantsch gheen smaeck en heeft, noch eenige merckelijke hoedanigheyt op de Tonge en vertoont. Indienmen de smaeck van suyver Water vint in yet dat droogh is, het selve magh gheoordeelt werden by-nagematigt, doch wat na de koelte, en drooghte hellende. Dan also beyde niet uyt en steeckt, so en kander gheen smaeck, noch eenige hoedanigheyt vernomen werden, ghelick in sommige Vruchten, als *Pompoenen*, ende *Cauwoerden*, als oock in *Terwe*, *Spelte*, ende *Styffel*. Welckers stoffe, alsoo sy recht klevende is, daerom volt, ende stopt alle wegen, so binnen, als buyten, versacht de rouwigheyt, ende heelt toe, het gene van een gescheyden was.

Dit is so veel belangt de suyvere, en ongemengde smaken: maer de dinghen, die verscheide smaken hebben, zijn oock van verscheide krachten. In *Alssen* proeven wy behalven de bitterheyt, die haer cerst openbaert, eenige t'samen-treckinge, waerom hy oock boven de suyver-makende, een t'samen-treckende, ofte versterckende kracht heeft.

3 Het tweede Ken-reycken van de Krachten der Droogen wert getrocken uyt den *Reuk*. Onse *Galenus* is hier gantsch tegen in 't 2. Boek van d'Ongemengde, oft Enckele Genees-middelen op 't 3. Cap. seggende 't selve eenen grooten mislagh te wesen, ende dat niet al wat heet is, juyft wel ruyckt, ofte dat wel ruyckt, juyft heet is. Dan hy schijnt tegen sijn selven te zijn, als hy in 't 10. Boek schrijft, uyt den reuk van oude *Kaes* (twelck een yegelijk licht is) geoordeelt te hebben, dat hy scherp, en sterck was, en daerom hem dede leggen op een Gichtigh Been, gelijk hier voor verhaelt is; en insonderheyt als hy in 't 18. Cap. van sijn 4. Boeck ghetuyght, sommige Kruyden te wesen,

wesen, die ons terstont met haren reuck tegen zijn, en een geheelen strijdt tegens den Menscheteeykenen, gelijk het Sap van Scheerlinck, Mane-bollen, en Billen-kruyt. Aldaer verhaelt hy oock een Kruyt gesien te hebben, ontrent Egypten gewassen zijnde, van so stercke en onaengename reuck, dat hy het niet en dorft proeven, maer oordeelde het selve doodelijck te wesen. Wel is waer, dat den Reuck so vast niet en gaet, als de Smaeck, also de Smaeck geschiet door het raken van de Tonge, sonder datter yet ruffchen beyde is: maer in den Reuck schiet de Lucht tuffchen beyde, die dickwils verandert (sonder dat wy 't ghewaer werden) van wat anders, als het gene wy ruycken. Daer-beneffens is het wesen der Drooghen ongelijck, ende uyt veel verscheide Deelen bestaende, ghelijck wy terstont met eenighe Bloemen sullen aenwijfen, ende derhalven door eenderhande reuck geen ken-teycken en konnen geven van haer krachten. Dingen die niet en ruycken, en vertoonen ons geen merckelijke hoedanigheyt, 'tzy heete, oft koude, gelijk onsmakelijke een koude: maer alleen een grove selfstandigheyt. De meeste Kruyden hebben eenen bysonderen smaeck, maer weynige reuk. Die geen smaek en hebben, zijn oock sonder reuck, als mede de wrange, zoute, en bittere. Want also haer Wesen, grof, en aerdachtigh is, so en kan het niet uytwaessenen, om daer door reuck uyt te gheven. Nu datter veel bittere dinghen zijn, die ruycken, sulcks en komt niet door de bitterheydr, maer datter een andere smaeck by vermengt is, dewelcke uyt dunder stoffe bestaet, gelijk men bevint in Citroen-schellen, en diergelijcke. Doch al ist dat *Galenus* den Reuck niet en schijnt toe te schrijven, om de gematigheyt van de Drooghen daer door te rekenen: so hebben evenwel veel van de Oude geloof, ghelijck oock van de Jonge bevesticht wert, dat, al 't gene wel oft liefelijck, en swaer oft sterck ruycckt, heet ende droogh was. Waer van de reden klaer is. Want den Reuck wert in een Kruyt, ofte yet anders ghebracht, door koken, op dat het sijn van Deelen soude werden, om alsoo in ruyckende Dampen te kunnen uytwaessenen. Waerom heete, en drooge Landen veel wel-ruyckende Kruyden geven; hoewel oock soodanige, doch weynige, by ons, selver in de slooten groeyen. Maer als men alle Ruyckende Kruyden heeten droogh stelt, wat salmen dan seggen van Rosen, Violen, en diergelijcke, dewelcke, al ghevense van haer een liefelijcken reuck, evenwel voor kort gehouden werden? Tot antwoord dient, dat in die Bloemen verscheide Deelen zijn, eenighe warme, en veel meerder koude, waer na hare gematigheyt gerekent wert: maer de warme geven een dampigheyt op, van wegen hare sijnigheyt, dewelcke leydt in 't uytterste van de bladeren, dat is, naest aen de lucht. Sulcks blijkt volkomentlijck hier uyt, dat soodanige Bloemen, gestooten zijnde,

gantfch geen reuck van haer en geven. Want in het stooten werden veel grove, ende koude Deelen vermengt met de warme, ende sijne, die dan meest vervliegten. Ende dat deselvighe gantfch weynigh zijn, is ghenoech te mercken aen den liefelijcken, maer onstercken reuck van soodanige Bloemen. Nu de meeste wel-ruyckende Drooghen hebben haer warme, en drooge Deelen, ofte alleen van binnen, als de ghene die niet en ruycken, dan gestooten zijnde, (want sy zijn van buyten bekleedt met een aerdachtigh, grof, ende kout wesen, waer door het uytwaessenen van den reuck, uyt d'inwendige Deelen belet en ingehouden wert) oft in eenigh bysonder Deel, ofte door haer gantfche selfstandigheyt, ghelijck de gene die soo wel geheel, als gestooten, goeden reuck uyt-geven. De Napolitaensche *Bapt. Porta*, schrijft 2. *Phycogn.* 40. dat Kruyden van eenen reuck, mede van eender kracht zijn, en dat sy daerom openbaer lieghen, die ontkennen, dat uyt den reuck de krachten voort-komen. Hy verhaelt daer toe verscheide exempelen, waer van wy hier eenighe, die by ons bekenet zijn, sullen stellen. *Zedoor*, en *Consilio de Grey*n (daerom *Citrigo* genoemt) ruyccken na de Citroenen, verstercken het Herte, verquicken de Geesten, en wederstaen het Vergif. So doet oock *Ocimum citratum*, vel *Caryophyllatum*, *Basilicum*, met den reuck van Citroenen, ofte Nagelen. De wortels van *Caryophyllata* (datmen Nagel-kruyt soude mogen noemen) volgen in reuck, en kracht de Nagelen; Lavender-bloemen de Nardus; *Scordium*, en *Alliaria*, ofte Loock sonder Loock, het Loock; Kerse de Mostaert; Velt-cypres de Pijn-boom; *S. Ians-kruyt* den Hers; Muer ghestooten de Concommers; *Nip* de Poley, &c.

4 By dese twee Ken-teycken van d'Oude, voegen eenige jonge Genees-meesters een derde (het welck sy wel voor 't voornaemste rekenen) genomen van d'uytterlijcke gelijknisse: waer mede sy niet alleen aen en wijfen van de kennelijke krachten in hoedanicheyt en stoffe, maer oock van de verborgen eygenschap. Hier komt voor-eerst in aenmerkinge de *Verwe*. De Grieksche *Galenus*, en den Arabischen *Averroës*, en houden niet van de teycken, die uyt de *Verwe* genomen werden, om dat de *Verwen* bestaen in het buytenste van 't geverwde, ende dickwils geschiet, dat de hoedanigheyt van 't geverwde deel, heel verscheiden valt van hoedanigheyt dieder is in 't geheele, en dat buyten geverw is. En dat derhalven de Wittigheyt in Snee, en Kalk, in Canfer, en Zout gesien wert: dat het anders geleyden is met den Smaeck, die d'inwendige hoedanigheden vertoont. Maer dese (volgens 't oordeel van den gemelten *Porta* 3. *Phyt.* 3.) en overwegen de sake niet in de rechte schale. Want wat heet de Snee gemeens met de Kalk, her Zout met de Canfer? dewijl wy niet en spreken, seydt hy, van alle wit, maer van

van eenderhande , en dat juyst niet boven op, maer oock van binnen is, waer toe men komen kan door het wrijven met de vingers, gelijk tot den smaeck, met het knauwen, waer door het buytenste, met het binnenste geproeft werdt. De bloemen van *S. Ians kruyt* zijn gout geel, de bladeren bleeyck groen, wat na den gelen treckende, ende ghestampt, ofte gewreven zijnde, geven een verwe, het swart bloedt niet onghelijck: welcke veranderinghe oock in de Smaeck plaets heeft, die met de Verwe over-een komt, ende te samen de hoedanigheden aenwijzen, anders en soude de over-een-stemminghe van de werelt, die alijt moer vast gaen, op malkander niet sluyten.

Hierom suyveren, veranderen, ende af-drijven de Kruyden de Vochtigheden onses Lichaems, daer sy in gelijcke verwe mede staen.

Het Bloet wert gesuyvert, ende kracht gegeven door *Rosen*, *Violen*, de roode Bloemkens van *Bernagye*, van *Offe-zongh*, *Duyve-kervel*, *Guygel-heyl*, *Klootkens-kruyt*, de wortels van *Mee-krappe*. Soo stelpen oock den Bloedt-loop deselfde roode wortels van *Mee-krappe*, als mede van *Tormenille*, van *Herts-tonghe*, van *Fatigh*, de roode *Rosen*, root *Sandal-hout*, *Draken-bloedt*, *Rode-aerde*, root *Corael*, *Bloet-steen*.

Met de Gal hebben gemeenschap om deselfde te bereyden, en af te setten, *Citroen-sap*, *Saffraen*, grootte, en kleyne *Santorye*, *Velt-cypres*, *Steinckende gouw*, *Rhabarber*, *Aloë*.

De verwe van de swarte Gal is in *Cappers*, *Varen*, *Boom-waren*, *swarte Wijnzaert*, *Sene-bladeren*, de wortel van *Swart-nies-kruyt*: die deselve bereyden, eenighe af-drijven.

Met het *Pituita*, ofte *Slijm* komen in verwe over-een *Agaricum*, 't zaet van *wilde Saffraen*, *witte Nieswortel*, *Turbith*, *Coloquint-appel*: die deselve uyt den liive af-jagen: gelijk de witte Bloemen van de doove *Netelen* den *Witten-vloet* stelpen.

Dan niet tegenstaende, dat dit van wegen de gelijckenisse der Verwen in onreclbare Kruyden seer wijtloopigh aangewesen wert in't gemelte 3. Boeck van *Porta*: soo dient hier wel waergenomen, 't gene *Galenus* waerschout: *Indien yemant* (seyt hy 1. Simpl. 9.) wil tot overvloet van uytwendige dingen, eenigh bewys trecken, daer en hebbe ick niet teghen: maer ick rade hem daer goede acht op te nemen. Want het is een losse saeck, ende en heeft niet weynigh wegghen om bedrogen te werden. Derhalven en is hier alleen niet veel op te staen, te meerder, dewijl de Kruyden, gelijk *Porta* selve bekennt, na haer plaets, als oock na haren ouderdom, in verwe komen te veranderen.

5 Komt ten vierden noch in achtginge, de uytelijke Ghedaente, die de Kruyden hebben met de Deelen onses Lichaems, ofte des selfs Ghebreken: waer van wy eenighe, die by ons wassen, ofte best bekent zijn, alhier sullen by-brenghen, beginnende

van de ghene die een *Ken-teecken* draghen van de Deelen.

Oekernoten hebben de gantsche teyckeningh van het *Hooft*; den *Bolster* van het *Panne-vlies*, ende is derhalven het zout van den selfen seer bequaem voor het ghequeeste *Panne-vlies*; de schelpen hebbense van de *Pan*, en gestooten zijnde, werden bequaem ghehouden tot des selfs quetsuren; de twee binnenste *Vliesen*, die om de keerne zijn, gelijcken seer na de twee, die de *Herssenen* bekleeden, gelijck oock de *Keerne* de *Herssenen*, die hy versterckt, gestooten, ende met *Brandewijn* besproeyt, op het hooft geleyt.

De *Knop* van *Peonye*, eer de bloem noch onsloten is, verstoont een ghelijckenisse van het *Hooft*, met sijn naden, ende de aderkens die om de *Herssenen* gaen, ende is dien-volghende nut voor alle sijn gebreken. De *Bloemen*, die daerna uyt-komen, openen het buytenste velleken, 't beekeneel niet qualijck gelijckende, als oock het zaet, 't welck daerna als een blixem uyt sijn hauwen berst, verdrijft de *Vallende-sieckte*.

De *Plompen* ghelijckenen mede het *Hooft*, wiens heete siekten sy oock helpen.

Slaep-bol, of *Man-kop*, heeft sijnen naem na de gedaente van 't *Hooft*, en zijn bequaem voor *Hooft-pijn*, ende in verscheyde *Siekten*, om het *Hooft* in ruste te brengen.

De teyckeningh van het *Hooft*, en van het *Hayr* is in de *Spongiekens*, ofte dat hayrigh sacht gewas, het welck in 't midden van de doornen aen den wilden *Roselaer* somtijts wast, verweckt mede den *Slaep*, daerom *Schlas*, en *Schlassel* *Duytschlant* genoemt, en d'afsche met honigh vermenght, belet het uytvalen des *Hays*, ghelijck *Plinius* getuydht 15. *Nat. 2*. Waer toe, om deselvighe reden, mede doen de *wollige hayrkens* van *Lisch-donsen*, van *Riet-vaders*, en *Weghdissel*, de *Wolligheyt*, die aen de *Queen* groeyt, de *Boomsosch*, *Venus-hayr*, ofte ('t welck wy in de plaets gebruycken) *Steen-ruye*, en alle d'andere ghenaeemde *Hayr-kruyden*.

De *Bloemen* van *Oogen-troost*, *Havighs-kruyt*, (soo genoemt, om dat de *Havicken*, of *Valcken* het selve tegens haer doncker gesicht gebruycken) *Ganserick*, of *Silber-kruyt*, *Gouts-bloemen*, *Anemone*, *Moeder-kruyt*, *Sierre-kruyt*, hebben eenighe ghelijckenisse met den *Oogh-appel*, ende is derhalven haer sap in de *Oogen* ghedruypt zijnde, seer bequaem voor de *Duysterheyt*, en andere gebreken der *Oogen*.

Mans-ooren, hebben na de gelijckenisse vande bladeren haren naem. De *Conserve* van haer bloemen is goet om't gehoor, en de geheugenisse te versterken.

De gomme die uyt de *Struycken* van *Vlier* vloeyt, *Vlier-oor*, of *Iudas-oor* genoemt (om datmen meent *Iudas* aen een *Vlier-boom* verhangen te zijn, 'twelck seer anders verstaen wert van den hoogh-geleerden

Heere Heinsius in sijn H. Oeffeningen op 't N. Testament) is bequaem tot alle geswellen van 't Oor.

Muyfen-oor dooder de Oor-wormen.

De bladeren van *Verckens-broodt* hebben groote gelijckenisse met de Ooren, ende de wortels helpen tot het Tuyten, en de Doofheyte.

Slecken met langhe oorkens werden gekoocht in water met zout, dan geschuynt, ende gedrooght, daerna gheweeckt in Olye van Amber, en overgehaelt. Den Olye, die daer uyt druypt, is seer goet voor de Doofheyte.

Bruyn-heyligh vertoont met sijn rouw langh-werpigh blad de ghedaente van den *Neus*, en doet met sijn sap den verloren reuck weder komen.

Muer-peper heeft de teyckening van 't *Tant-vleysch*, en wert overfulcx bequamelijck gebruyckt, als het selve door de *Blauwschuyt* bedorven wert.

Het zaet-huysken van *Bilsen-kruyt* ghelijckt een *Kies*, ende stilt den uytghepersten Olye, ofte het afsietfel in azijn gedaen, ende daer mede gespoelt, de *Tant-pijn*; so doen oock de *Paerde-bloemen*, in 't *Latijn Dentis leonis*, ofte *Lecuwen-tanden* geheeten, als mede *Dentaria*, ofte *Tant-viole*.

Varen-wortels, die als *Tanden* over een leggen, stillen de pijn van de *Tanden*, maken deselve vast, en zijn nut in de *Blauwschuyt*. Het selve doen te keerren van *Granaet-appelen*.

Pingels hebben groote gelijckenisse met de *Voor-tanden*, welckers bladeren in azijn gesoden de *Tant-pijn* versachten.

Herts-tonge, of *Bistoria*, *Honts-tonge*, of *Cynoglossum*, ghelijckenen met haer langh-werpighe bladeren een *Tonge*, en zijn seer bequaem tot gorgel-water, om de geswollen, en ontfleken *Tonge*, *Amandelen*, en andere deelen van den *Mont* te helpen.

Hals-kruyt, welcken naem het oock voert in het *Griex* en *Latijn*, om de gelijckenisse die sijn kloekswijse bloem (daerom mede *Campanula* gheuoemt) heeft met de *Keel*, brenghet van wegen die gelijckenisse groot behulp, schrijft *Lobel*, so wel inwendigh, als uytwendigh aen de *Keel*, geswollen, op-gewreven, ofte vervelt zijnde, als men daer van een gorgel-water, pap, ofte stovingh maect. Het welck oock streckt voor de geswollen, en ontfleken *Amandelen*, als mede voor den *Huygh*, waer van het *Voualaria* geheeten is na *Voula*, dat is, het lalleken, 't welck in den *Huygh* te langh hanght. *Winter-groen* (dat 's winters, so wel als des somers groen is) heeft de selvede gelijckenis, en kracht.

Longen-kruyt, of *Onser-vrouwen-melck-kruyt*, *Steen-longen-kruyt*, *Wael-wortel*, zijn wonderlijck goet, volgens de gelijckenisse van haer bladeren, voor de gebreken van de *Longen*, selver oock de *Teringe*; als mede zijn de *Spongiachtige*, die overvloet hebben van luchtige wermte (gelijck de *Longen*) en rouw zijn, als *Boom-mosch*, de soorten van *Wolle-kruyt*, die

om datse vol *Lucht* zijn, de *Longen*, *Slagh-aderen*, en de *Hertsen* selve toeghe-eygent werden, ende derhalven veel bequamer vallen voor de *Teringh*, om de *Borst* te suyveren, en de *Sinckingen* te beletten, als de *Syropen*, die daer voor in't gebruyck zijn.

Citroenen, *Orangien*, *Queen*, *Granaet-appelen*, *Confijde de Greyn*, hebben alle groote ghelijckenisse met het *Herte*, en dienvolgende sonderlinge kracht om het selve, selver oock door haren reuck, te verstercken.

Edel Lever-kruyt heeft bladeren als een groot klaverblat, uytbeeldende daer mede de *Lever*, wiens swackigheyt uyt hitte sy te bate komen. Waer toe mede streckt het *Steen-lever-kruyt*. De *Peren* zijn oock om deselve gelijckenisse de *Lever* dienstigh.

Herts-tonge, ofte *Phyllitis*, als oock *Steen-varen*, ofte *Milt-kruyt*, om de gelijckenisse die sy hebben in haer lange bladeren met de *Milt*, ontdoen, ende openen haer verstoppinge.

Gengber, de wortel van *Angelica*, *Ajayn*, *Loock*, hebben de teyckenen van een koude *Maegh* te verwarmen.

Het draeyen van de *Darmen* volgen *Hoppe*, *Winde*, *Veyl*, *Alfs-rancke*, welckers afsietfel sonderlinge dienstigh is voor het *Colyck*.

Daer en is niet dat de *Nieren* beter gelijcken, als de *Turck-sche-boontjens*, streckende om haer kracht te vermeerderen.

Kyiecken over zee, oock *Vesicaria*, ofte *Blaes-kruyt*, na de ghelijckenisse genoemt, setten het water en het graveel af.

Kalfs-voet ende *Speer-wortel* krijgen tusschen haer bladeren een steel, ontrent een spanne hoog, voortbrengende een lanck-werpigh omwinsel, als een schey wijt open staende, uyt het midden van 't welke een langhachtigh dooddeken voortkomt, wiens wortelen met wijn inghedroncken, verwecken begerlijckheyte om diergelijke gereetschap in 't werck te stellen: gelijck mede doen de *Ongers-eyeren*, ofte *Zee-Campernoeye*, dat is de *Phallus*, beschreven by den hoog-geleerden *Dr. Andriaen de Jonge*, van *Horen*.

De *Satyr* zijn by de oude *Heydenen* ghehouden geweest voor *Velt-goden*, die gantsch onkuyfchen ritfich waren, waerom de *Kruyden* die daer toe strecken, en trecken, *Satyr* genaemt zijn, en na de gelijckenis van haer twee ronde wortelkens, *Klootjens-kruyt*. Welcke wortelkens, beneffens de *Aerdnoten*, die het vetste van het Landt rooven, het selve wederom besteden. So doen oock *Bies-loock*, *Lelwortsels*, en *Boonen*, waerom de laetste wel lichtelijck van den wijsgerigen *Pythagoras* aen sijn leering verboden zijn. Siet *Agell* 4. *Noet* 11. Het *Boonenmeel* wert mede bequamelijck geleyt op de swellingen van 't *Gemacht*.

Ronde Aristolochia heeft de ghedaente van de *Lijfmoeder*, ende helpt deselve in de verlossinge, ende suyveringe; gelijck de *Savel-boom* oock doet, om de ge-

gelijkenisse, die hy heeft met de Mocr-aderen.

Navel kruyt, met sijn ronde ende holle bladerkens den *Navel* (in den welcken sommighe de plaets van geylighydt stellen) niet qualijck gelijkende, is bequaem (gelijck *Discorides* schrijft) om de gestoten, en bekleemde *Roede* los te maken.

Handen, en *Voeten* werden toegeschreven *Sanikel*, *Wander-boom*, ofte *Mollen-kruyt*, in den *Apoteeck*, na het *Frans* ende *Engiels*, met den naem van *Palma Christi* bekent, ende hebben groote kracht teghens de *Gicht* in *Handen*, en *Voeten*; als oock *Hernodactylen*, die de vochtigheden uyt de *Ghewrichten* trecken, ghelijkenis hebbende met de knobbelen daer op komende.

Paerde-saert, en *Varen-wijfsken*, hebben de teycken en van den *Rugh-gract*, ende geoesen de *Pijn* aldaer vallende, als mede *Sciatica*, of *Heup-pijn*.

Weegbree vertoont de gelijkenisse van *Aderen*, en *Zenuwen*, ghelijck oock *Savel-boom*, en komen dien volgende hare gebreken te hulpe.

Hypericum, of *S. Ians kruyt*, by de *Apotekers* *Perforata* genoemt, om dat de bladeren vol kleyne gaetjens zijn, opent de onsenlijcke gaetjens van de huyl, het sweert daer door uyt drijvende.

Dit is van wegen de gelijkenisse met de *Deelen* van ons *Lichaem*, volght die van de *Siecken*, ende *Gebreken*.

6 *Mey-bloemkens*, of *Lelykens van den Dale*, hangen als *druppels*, en zijn dien-volgende bequaem voor de *Sinckings*, ende andere *Hoof-siecken*, daer uyt ontsaende.

De *half-maens-wijse-Steen*, die boven het oog van den *Carper* groeyt, werdt gepresen in de *Popels*, dewelcke aenkomt met *treckingh* van de *Ipieren*, die boven de oogen zijn.

Al't ghenc den *Steen* af drijft is meest met eenige steenighe gedaente geteyckent, gelijck *Steen uyt een Menschen blaes*, uyt een *Ossen-gal*, uyt een *Spongie*, *Loefsch-steen*, *loodsche steen*, *Keyen*, *Mispel-steen*, *lujube steenen*; *Keernen van Persick-steenen*, van *Kerff-steenen*; *Steenzaet*, ofte *Paerle-kruyt*; *Creeften-oogen*; *Cicers*, *Genever-bessen*, *Krieccken over zee*, *swarte Aelbessen*, *Aert-bessen*, *Braem-bessen*, *Hinne-bessen*, *Ajuyn*.

Soudaw, ofte *Lopigh-kruyt*, heeft de teyckeningh van *Cancker*; als mede *Man-kruyt*, met het welcke *Carrichter* schrijft, alle *Canckers* in de *borst* genesen te hebben.

De wortelen van *Ledt-gras*, gelijcken seer wel de *Wormen* der *kinderen*, die daerom oock haer *afsietsel* kan dooden, en *af-jagen*. Ick moer hier *tusfchen* beyde voeghen een klucht van seker *Quackwalver*, die ick vindende in een *Apoteeck*, vraegde waer sy in haren *Worm-koeck* deden, waer op hy antwoorde, datter niet *beteren* was, als het *gemeene worm-kruyt*, of *Zeevar-zaet* (dat hy daer *kof*) maer dat sy in 't *eerst*, als sy *over-quamen*, het selve daer

in lieten *backen*, en in't *laetste* maer *enckel* *koek* en *verkoften*. Daerna *gevraeght* zijnde, hoe sy *terstont* aen *soo* veel *wormen* *quamen*, seyde, dat *sommighe* hier, en daer lieten *soecken*, oock *eenige* in haer *glafen* hadden van *wir Was* *gemaect*, die uyt de *rechte* niet te *kennen* en *waren*, maer dat die *stil* *moften* *staen*. Dan als sy de *glafen* *draeyden*, *roepende* hier zijns met *hondert* *duysent* *hoofden*, dat *sulcx* *Gras-wortels* *waren*. Het selve *doen* sy oock met de *wortels* van *Krabben-klauw*.

Inde *holligheydt* vande *knoppen* der *Rosen* vint men *sommighe* *witte* *Meluwen*, ofte *kleyne* *Wormkens*, dewelcke *ghedrooght*, ende *gepoeyert* zijnde, seer *nuttelijck* voor de *Wormen* *gebruyckt* werden.

Agaricum, en *diergelijcken* *Aenwas* van *boomen*, *geneest* den *Aenwas* onser *Leden*.

Voor de *scherpe*, en *stekende* *pijn*, werden *nuttelijck* *ghebruyckt*, *Kruyden* die *stekende* *bladeren* hebben, gelijck *Genever*, *stekende Palm*, ende alle de *soorten* van *Distelen*.

Kruyden met *Knobbelige* *wortelen*, werden *dienstigh* *gebruyckt* tot *knobbelen*, en *geswellen*, gelijck *Scrophularia*, *soo* *genoemt*, om dat het de *Klieren* in den *hals*, ofte *Krop-sweren* (*Scrophula* *geheeten*) kan *helpen*. Hier oock *groot* *Speen-kruyt*, om *deselvede* *reden*. Waer toe *geen* *minder* *kracht* en heeft *kleyne* *Gouwe*, oock *kleyn* *Speen-kruyt* *geleydt*, niet *alleen* van *buyten* *opgeleydt*, ofte *mede* *ghetooft*, maer *sels* oock in de *kleederen* *gedragen*. Tot 't selve werden *dienstigh* *ghehouden* *Kleyne* *Speer-wortel*, *Witte* *Lely-wortel*, *Ajuyn*, *Loock*.

Kruyden, die *doorboort* zijn, of de *gedaente* hebben van een *sage*, *bijl*, *pijl*, of yet *anders* dat *quers* kan, *heelen* de *wonden*, ghelijck *S. Ians-kruyt*, *Deerwas*, *kleyn* *Maen-kruyt*, *Sanikel*, *Betonye*, *Oyevaers-beek*, *Duyfent-bladt*, *Agrimonye*, *Synnauw*, *Heydens-wont-kruyt*, *Serratula*, of *saegbachigh-kruyt*, *Securidaca*, of *Bijl-kruyt*, *Paerdtyfer*, *Water-ruyterskruyt*, of *Krabben-klauw*. Het selve *doen* oock alle *Kruyden*, die een *langh*, ende *klevend* *sap* hebben, als mede die *gomme*, en *hars* uytgeven, gelijck *Wael-wortel*, *Heemst-wortel*, *Fabaria*, ofte *Crassula major*, in *Hooghduytschlandt* daerom *Wundskraut* *ghenoemt*, *Aloë*, *Myrthe*, *Draken-bloedt*, *Terebinthijn*, *Mastick*, *gomme Elemi*, *Sarcocolla*.

Kruyden met *vlackige* en *schobachtige* *bladeren*, *beteren* het *Schorft*, ende *ander* *vuyl* seer, gelijck *Scabieuse*, *Duyvels-beet*, *Patigh-groot* *Speen-kruyt*, *Varen-boom-varen*, *Perssen-kruyt*, *Herts-tonge*, *Savel-boom*. *Soo* *doen* oock de *Mafelen*, ende *andere* *vlackskens* van de *huyl* *uytlaen*, *Raep-zaet*, ende *Linsen*, als *deselve* *gelijkende*.

Kruyden, die *Slangen*, *Schorpioenen*, of *eenige* *andere* *vergiftighe* *beetten* *ghelijcken*, *genesen* haer *beten*, gelijck *Adder-kruyt*, ofte *Slangen-kruyt*, *Slangen-hoof*, *Adders-tonge*, *Scorpioen-kruyt*, en *veel* *andere*, die ick hier *niet* en *verhale*, als *ous* *weynig* te *pas* *komende*.

En dit is van wegghen de Teyckeninge der Kruiden, dewelcke geheel anders opgenomen wert van Quercetanus, Genees-meester van Henrick de IV. een Heer die van de Konste, en de Genees-middelen wel verdient heeft. Dese verstaet by de inwendige teyckeningh, niet de bysondere gelegentheydt van verwe, gedaente, ofte maecksel: maer het ondersoek der krachten uyt drie beginselen (waer uyt de Chymisten segghen, alles te ontstaen) *Zout*, *Zwavel*, en *Quick-silver*. Want hy seyt dat de Smaeck van het Zout komt, de Reuck van het Zwavel, de Verwe van beyde, maer infonderheydt van 't Quick-silver, en dat derhalven de Kruiden hier in anders, en anders gestelt zijn, na dat sy meerder van 't eene, en minder van het ander hebben.

7 Nu al ist, dat de Teyckenen, uyt de gelijkenisse te trecken, voor een nietige leeringh ghehouden wert van Dr. Dodoens, en Dr. Spiegel, ja oock dat Libavius wel derst seggen, by geval te komen, als de dinghen, met haer uyerlijcke ghedaente overeenstemmen: soo en is evenwel sulcx in 't minste niet te verwerpen. Want de uyerlijcke gedaente en is de Kruiden niet by gheval toegefallen, maer door de ghene, die alles geschapen heeft, niet te vergeefs en sonder reden ingestort. Ende al ist dat ons deselve onbekent is, als mede wat de gedaente, en de verwen in vele Kruiden beteekenen, daerom en is de sake niet te minder, dewijl wy wel moeten bekennen, noch weynigh te weten, by 't gene noch te weten staet. Seer wel seyt den Out-vader Lactantius, dat niemant en behoeft te dencken alles te weten, 'twelck Goddelijck is; noch niet met allen te weten, 'twelck beestelijck is; maer datter wat tusschen beyde is voor den mensche, te weten, een wetenschap, met onwetenheydt vermenght. Vele luyden ontkennen al 't ghene sy niet en begrijpen, ghelijck of de waerheydt aen haer onverstant gebonden was. Wy bevinden gemeenlijck dat uyt het uyerlijck wesen wel geoordeelt kan werden van yemants aert, genegentheydt, en manieren, en daer van is het Spreekwoort: *Wacht u voor de gene, die Godt geteyckent heeft. Theristes* wert by den Poët *Homerus* beschreven voor de leelijckste van alle de gene, die voor Troyen trocken, en in sulcken lichaem diergelijcken ziel te dragen. Soo spreeckt de Poët *Martialis* oock van *Zoilus*, dat mede een groot spotter was:

*Crine ruber, niger ore, brevis pede, lumine laesus,
Rem magnam praestas, Zoile, si bonus es.*

So wert yemant, die bruyne, en wat ingevalle oogen heeft, ghelijck een Leeu, geoordeelt sterck en moedigh te wesen. Die groote, klare, schierlijcke, ende straffe heeft, werdt gehouden voor straf, wreet, ende roofachtigh, gelijk de Beeren, en Wolven. Ende die, gelijckerwijs de Leeuw, een ruyge borst heeft, werdt geloof heet gebakert te wesen, en wilt hayr

in den neus te hebben; en die ruyghe beenen heeft, om dat hy daer in de Bocken ghelijckt, geyligh te zijn. Een geck, sonder dat hy yet geckelijks spreekt, ofte doet, is lichtelijck aen sijn wesen te kennen. Als voorleden weke seker Heer, van de Stadt onthaelt was geweest, vraeghden sijn Ed. my na een van de Schepenen, die mede aen de tafel gheseten hadde, wie deselfde was; ende niet te ghenstaende hy sijn Ed. gantsch onbekent was, oordeelde hier-te-min uyt het uyerlijcke, soo van sijne manieren, ende genegentheden, dat niemant, die hem van jonghs op ghekent hadde, daer van soude beter beschrijvinge koonen geven. Even-eens weten oock harders, jaegers, ruyters, ende vogelaers uyerlijck te sien, hoe de dieren, daer sy mede omgaen, inwendigh geaert zijn. Diergelijcke teyckenen zijn de Kruiden sonder twijffel ingeprent. Men seyd, Droomen is bedrogh; maer soo uyt de Droomen (die wy maer en achten voor Droomen, dat is beufelingen) door gelijkenisse de waerheydt kan voorseydt werden, waerom en salmen het selve niet aenoemen van de Kruiden, die altijd op deselfde maniere wederom komen? Den Droom van den Schencker, dat den wijngaert drie tacken gheschoten hadde, en dat hy den wijn daer toe uytgheperst, aen *Pharao* schonck, leyde *Ioseph* uyt, tot ontllaginge van sijn gevangenis, en herstelten in sijn vorigh ampt. En hy voorseyde den Backer, dat hy hanghen soude, als ghedroomt hebbende, een broot-korf op het hooft te dragen, daer de vogels uyt quamen eten; gelijk sy gewoon zijn, de gehangene op 't hooft te picken. Om deselfde gelijkenisse konde hy oordeelen, uyt den droom van *Pharao*, dat de seven vette, en maghere beesten, soo veel vruchtbare en schrale jaren beduyden. Soudanige Droomen souden veel konnen by-gebracht werden: dan uyt die drie is genoegh te sien, dat ook in de Droomen de ghelijckenisse teycken geeft van waerheydt. Het selve en kan in de Kruiden naulijcks ontkent werden, dewijl oock by de Ghenees-meesters, die van dese teyckeninghe niet gheweten en hebben, door lange ervarentheydt ondervonden is, dat vele Kruiden voor de Deelen, welckers gelijkenis sy draghen, dienstigh ende bequaem zijn. By exempel, *Peony*, en *Man-kop*, als geseyd is, voor het Hooft, en de Herffenen: de *Hayr-kruiden* voor de gebreken van 't Hayr: *Varen-wortels* voor de Tantpijn; *Citroenen* voor het Herte; *Boom-mosch* voor de Longhen; *Herts-tange*, en *Steen-varen* voor de Milt; *ronde Aristolochia* voor de Lijf-moeder; *Crieken over zee* voor de Blaes; *Steen-ziet* voor de Steen, en veel andere van de gene, die hier voor verhaelt zijn.

8 Dan gelijck in de Siekten een teycken geen vastigheydt en geeft, maer vele te samen komende, by exempel noch hoeft alleen, noch bloedige fluymen, noch korten adem, noch koorsch, noch steken-de zijde-pijn, noch harde Pols, noch niet te konnen leggen

leggen op de goede zyde, en wijsen elck geen *Pleuris* aen, maer wel als sy alle, ofte meest by malkander zijn: op deselfde maniere en moetmen niet staen op een teycken, om daer uyt te oordeelen van de krachten der kruyden: maer alffer veel op een slaen. By exempel, *Noten-muscaet* is sterck van reuck, ende smaeck, geelachtigh van verwe, en heeft de teyckeninge van 't Hoofft, waer uyt wel af te nemen is, dat sy goet moet wesen in de koude ghebreken der Herffenen. Want niemant en moet so slecht zijn, als hy weet datter yet goet is voor eenigh deel van ons Lichaem, 't selve sonder onderscheydt, ghelijck de onwerende doen, soude ingeven in heete, oft koude ghebreken. Dan hier is insonderheydt noodigh de Ervarentheyt; want de enckele reden sal dickwils yet schijnen toe te staen, het welck daerna in de bevindinghe anders uytvalt. Dit bevintmen insonderheydt in de Chymisten, die haer nieuwe Geneesmiddelen wonderbare krachten toeschrijven: maer als die hooghdravende vleucken aen de Son van Ervarentheyt raken, dan smeltense, en schieren met *Icarus* een duycker. Vorders gelijck alle Konsten, en alle Wercken door dagelijcx gebruyck, en gestadige oeffeninge gevordert werden, als *Vegetium* wel schrijft: so en bestaet d' Ervarentheyt oock niet in het gene twee drie mael, maer in 't gene dickwils bevonden, en daer wel op geler is. Het welck aenkomt op het Genees-middel, en 't Lichaem. In 't Genees-middel moet toegesien werden op de menichte, het wesen, hoedanigheyt, of het op sijn eygen plaets gewassen, en op sijn tijdt geploekt is. Hierom soude wel noodigh zijn, dat al de Genees-meesters (hoewel de meeste hier mede haer weynigh bemoeyen) de Kruyden selver kenden; want anders zijne eveneens als de Omroepers, die een verloren Kint uytroepen, met de teyckens die haer van andere geleyt zijn, 't welck sy selver, al stonde het voor haer, niet eens en souden kennen, gelijck *Galenus* dese gelijckenisse ghebruyckt 6. *Simpl.* alwaer hy foodanighe oock bequamelijck vergelijckt by Schippers, uyt de Boecken. Nu de Krachten moeten genomen werden, niet na andere, maer alleen na 't Menschelijcke Lichaem: want dat andere niet en schade, het selve soude voor den Mensche Vergif konnen wesen. En sulcks moet oock geschieden, met een Kruyt sevens, want anders als vele by-een waren, so en soudemen niet konnen weten, welck van alle de genesinge gewrocht hadde. Moet oock gedaen werden volgens den raet van *Avicenna* (also in gesonde de Geneesmiddelen niet alleen ondiestigh, maer oock schadelijck zijn) in de Siecken, en in een enckel, en ongemenght gebreck. Gelijck als yemant by een verstoppte Lever de Koortse hadde, in sulcken geval en soudemen van de *Cichorey* de rechte proef niet konnen nemen, of sy heet, ofte kout was. Want laet gebeuren, dat de Koortse achter-blijft: so en weet-

men noch niet of de *Cichorey* sulcks ghedaen heeft mer verkoelen, ofte mer openen van de verstoppeheydt. So dat hier oock in achtginge komt, of eenigh Genees-middel yet van eersten, en recht uyt werckt, oft door yet anders, en by toeval. Men bevint oock dat sommighe Genees-middelen tot yet anders gebruyckt zijnde, by geval ons een andere werckinge leeren, waer van *Plinius* vele exempelen heeft in sijn Natuyrljcke Historye. So schrijft *Galenus*, dat een Melaetsche drinkende Wijn, daer een adder by geval ingekropē, en gesmoort was, van sijn lasternye genas. Waer toe sulcks daerna in gebruyck getrocken is.

Het V. Capittel.

- I Inlandsche Kruyden voor bes Hoofse, Oogen, Ooren, Tandē, Keel,
- 2 Borst, ende Longen,
- 3 Herte,
- 4 Maegh, ende Darmen,
- 5 Lever,
- 6 Mildt,
- 7 Nieren, ende Blaes,
- 8 Lijf-moeder,
- 9 Lidmaten,
- 10 Geswellen,
- II Wondt-kruyden.

NU genomen de verhaelde Merck-teyckenen en gingen altijd (het welck wy oock niet en segghen, want dan soude het wel licht zijn, aen de kennisse der Kruyden te komen) niet vast, so en soude evenwel ons voorstel daerom niet te minder vast gaen over 't ghebruyck van ons Inlandsche Kruyden: als,

I Voor het Hoofft, en 't verstercken der Herffenen, en om de Sinkinghen te belerten, zijn dienstigh Honts-tonge, Yser-kruydt, Linde-bloessem, Meybloemkens, Pensée, Witte Plompen; ende de Hooftpijn wert verlicht door rooden Heul, ofie Korenrosen, ende Bilsen-kruydt.

Quade Ooghen werden geholpen door Braembladeren, Ende-krooft, Havicks-kruydt, Gele-violetten, Meliloren, Mey-bloemkens, Oogen-trooft, Rogge-bloemen, Strinckende-gouwe.

Voor de Ooren zijn Beeren-klauw, Kleef-kruyt, Meliore, Muer, Onderhave, Oeyvæers-beck met den knobbelachtigen wortel.

Tot de Tandē helpen eenige de pijn verdrijven, eenige de losse vast maken van de volgende, Bilsen-kruydt, Braem-scheuten, Ganserick, Prang-wortel, wilde Pastinaken, Vijf-vinger-kruydt, Weeghbre, Wolfs-melck.

De Keel wert ghebetert door Bramen, Duyvels-beet, Hals-kruyt, Heer-moes, swarte Iacea, Iudas-oore, Yser-kruydt, Keel-kruydt ofte Mont-hout, Penningh-kruydt.

2 Borst, en Longen suyveren, en genesen de Te-

ringhe, Aerd-noten, Broe-netelen, Caryophyllare, Claveren-zaet, water-Claveren, Cliffen-kruydt, Cleef-kruyt, Kooren-rosen, Duyvels-bete, Hoef-bladeren, Longen-kruydt, Malrove, Onderhave, Penlé, Scabieuse, Zeep-kruyt, Steen-ruyte, water-Speer-wortel, Water-loock, Wael-wortel.

3 Om het Herte te stercken, zijn bequaem gevonden Herte-gespan, Mey-bloemkens, Robrechts-kruydt, Slangen-kruydt.

4 Voor de Maegh zijn Alffen, Angelica, Bruyn-heylighe, Cruys-wortel, of Cruys-kruydt, Gras van Parnasse, Havicks-kruydt, water-Peper, Rakette, Zee-porçeleyne, die ingeleyt, lust tot eten verweckt.

De Darmen werden gheholpen in alderhande Buyc-loop, door Aerd-noren, Donder-baert, Eycen, Fonteyn-kruydt, Ganferick, Geruwe, Hafepootkens, Krake-besyen, Lisch, Nagel-kruyt, Partike, Paerde-staert, Penning-kruydt, Reynette ofte Geyten-baert, Robrechts-kruydt, Steen-longen-kruyt, onrijpe Stekel-besyen, Teskens-kruyt, Verckens-gras, Weegbre, Water-weegbre, Wederick:

In Colijck door Beemd-klaveren, Camille, Ganferick, Heyde, Yfer-kruyt, Melde, Meliloten, Meester-wortel:

In Scheursel met Donsen, (de reden van Lobel en doen hier niet teghen) Ende-krooft, Heer-moes (al of men seyde Heel-moes) Knawel, Sene-groen, Steen-ruyte, Valeriane, Wael-wortel, Water-eppe.

Voor de Wormen dienen Alffen, Cruys-wortel, zaet van Hoppe, Gras-wortels, wortels van Ledt-gras, Negel-bloemen, Pestilenty-wortel, Reynvaer, kleyne Santorye, Varen-wortels.

Voor het Speen zijn Een-bladt, Eeren-prijs, Keykens, groot en kleyn Speen-kruydt, Water-loock.

5 Tot verstoptheyt, Gele-sucht, water, en andere ghebreken van de Lever zijn bequaem bevonden, Agrimonye, Alfs-rancke, Beeren-klaw, Binglekruydt, Boelkens-kruydt, water Boelkens-kruydt, Brem, Caryophyllate, Conyza, Eerenprijs, stinkende Gouwe, Havickskruyt, Helleborine, Hoppe, Iennettekens-water-Klaveren, Lever-kruyt, Motten-kruyt, Onderhave, Paerdebloemen, kleyne Santorye, Sene-groen, Zeep-kruydt, Vlier, witte Wijngaerd, Zee-winde, ofte Zautenelle.

6 Om de Milt t'ontdoen, en het grof bloet daer in te bereyden, dienen Brem, Boterbloemen, Duyverkel, Eeren-prijs, Gamanderlij, Lepel-bladeren, Prang-wortel, Robrechts-kruydt, kleyne Santorye, Zeep-kruyt, Splich, Varen, boom-Varen, Veyl, Vijfvingeren-kruydt, Water-eppe.

7 Om de Nieren, en Blaes te suyveren, ende het Water, en Graveel af te serten, hebben, langh ende dikwils versochte kracht, Aerd-mosch, Bekeboom, Binglekruyt, Boterbloemen, Braem-besyen, Brem, Broe-netelen, Camille, Cliffen-kruyts-zaet, Conyza, Cruys-diftel, Cruys-kruyt, Diftel onser vrouwen,

Dotter-bloemen, Duyven-voet, Eeren-prijs, Glas-kruyt, stinckende Gouwe, Hadigh, Herte-gespan, Hoppe, Yfer-kruyt, Ledt-gras, Look sonder Look, water-Look, Maluwe, witte Maluwe, Negelbloemen, Onderhave, wilde Pastinaken, Pestilenty-wortel, gele Plompen, Prang-wortel, Quendel, Radijs, Rakette, Riet-wortel, Robrechts-kruydt, Salomonszegel, wilde Savye, Spuyrye, Steenruyte, Steenzact, Valeriane, Veyl, Verckens-gras, Vitsen, wildt Vlas, Water-eppe, Water-kerffe, Zee-porçeleyne.

8 De opstijgende Lijf-moeder gaet neder met zaet van Loock sonder Loock; de Stonden, die opgestopt zijn, werden verweckt, ende den swaren Arbeidt verlicht, door Byvoet, Bruyn-heyligh, Cartekruyt, Conyza, Cruys-kruyt, Diftel onser vrouwen, Gele-violetten, Herte-gespan, S. Ians kruyt, Malrove, Mater ofte Moederkruyt, Meekrappe, Negelbloemen, Padde-bloemen, wilde Pastinaken, Pestilenty-wortel, Quendel, Riet-wortels, Salomonszeghel, kleyne Santorye, wilde Savye, Valeriane, Water-eppe, Water-loock. De overvloedighe stortingh der selver wert ghestelt, ende de Lijf-moeder versterckt met Aerd-noten, Beemdclaveren, Bilsenkruydt, Boom-mosch, Eycen, Ganferick, Geruwe, Lisch, Partike, Penningkruydt, Peerdestaert, Ruerkruyt, groot en kleyn Steen-longe-kruydt, onrijpe Stekelbesyen, Teskens-kruyt, Verckens-gras, Wael-wortel, Wal-froo, Wederick, Water-wederick, Water-weegbre, zaet van witte Maluwe.

9 In d'uytterste Lidmaten genesen het Flerecijn, en andere Sieckten, Byvoet (het welck seer gepresen wert in Bier, ofte Zee-water gekoockt, van Doctor Jason van Praet, in sijn tweede Boeck van d'onderhoudinge der Gesontheyt) Gerard, ofte Fledercijn-kruydt, Herts-hoey, Madelieven, Onderhave, Verckens-broodt, wortelen van Witte-wijngaert.

10 De Geswellen werden versacht, ondaen, verdwenen, ofte gherijpt, onder ontallijcke, door Alffen, Binglekruydt, Boonen-meel, Cliffen-kruyt, Glas-kruydt, Maluwe, Quendel, Robrechts-kruydt, Weegbre, &c.

11 Om de vuyie en verouderde Sweringen te suyveren, ende de open Wonden toe te heelen, Brecken Adders-tonge, Beek-schuym, Brem-rape, Bruynelle, Bruyn-heylighe, Cliffen-kruydt, Crabben-klaw, Cruys-wortel, Docke-bladeren, Een-bladt, Eeren-prijs, Fonteyn-kruyt, Geruwe, Glas-kruyt, Gaygel-heyl, Manneken, en wijken, Herts-hoey, S. Jacobs-kruyt, S. Ians-kruyt, Yferkruyt, Kleef-kruyt, Let-gras, Madelieven, Maenkruyt, swarte Malroven, Meekrappe, Onderhave, Paerde-staert, Penningh-kruydt, Persen-kruydt, groote Rarelen, Robrechts-kruydt, Rogge-bloemen, Ruyr-kruyt, salomonszeghel, kleyne Santorye, Sene-groen, Stinckende-gouwe, Thaghel, kleyne Santorye, Velt-ajayn, Wael-wortel, Waterboelkens-hetrum, Varen, Veyl, Velt-ajayn, Wael-wortel, Winter-groenkruyt, Water-loock, Water-peper, Weegbre, Winter-groenkruyt, Water-loock, Water-peper, Weegbre, Winter-groenkruyt.

Wt het getal van de gemelte, en wel-versochte is genoech te sien dat ons Landt niet gebreckelijck is van Kruyden. Waer mede wy meenen bevesen te hebben, dat het onnoodigh is op ander met veel kosten te loopen soecken het gene, wy ehuys beter hebben. By de Kruyden konnt'genen onse Boesten gaven, als Melck, Wey, Borer, Kaes, Honigh, Morgh, Kestel, Gal, Mis, en andere, die elck haer bysondere kracht hebben, als hier na elck van bysonder sal beschreven worden.